

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	2
1.1 Syfte och frågeställning	3
1.2 Avgränsningar och definitioner	3
2. TEORI	5
2.1 Humankapitalteori – utbildning som investering	6
2.2 Signaleringssteori – utbildning som konkurrensmedel	7
2.3 Forskningsläge	8
3. METOD	9
3.1 Material och urvalskriterier	10
3.2 Källkritik	11
4. HYPOTESER OCH VARIABLER	13
4.1 Arbetslöshet	13
4.2 Ungdomsarbetslöshet och tillgången på akademiker	14
4.3 Kohortstorlek och gymnasieavgångna	14
4.4 Relativ löneutveckling	15
4.5 Strukturcykelfas	15
5. ANALYS	16
5.1 Resultatöversikt	16
5.1.1 Arbetslöshet	17
5.1.2 Avkastning	18
5.1.3 Demografi	19
5.1.4 Strukturcykelfas	20
5.2 Fördjupad analys och diskussion	21
5.2.1 Teoretisk modell – riskaversion	24
5.2.2 Övergångsfrekvensens utveckling från 1923 till 2002	26
5.3 Återkoppling	29
6. HELLRE ÖVERKVALIFICERAD ÄN UNDERSYSSELSATT	30
7. REFERENSER	32

BILAGOR

1. Övergångsfrekvensen 1923 – 2002
2. Övergångsfrekvens och arbetslöshet
3. Övergångsfrekvens och ungdomsarbetslöshet
4. Övergångsfrekvens och kohortstorlek
5. Övergångsfrekvens och gymnasieavgångna
6. Övergångsfrekvens och relativ löneutveckling

1. INLEDNING

”Frågan om tillströmningen till universiteten och överbefolkningen på de lärda banorna har varit ett ofta återkommande diskussionsämne under de senaste årtiondena.” ”Vi utbildar i hög grad akademiker till arbetslöshet.” Citaten är hämtade från 1943 års statliga utredning om tillströmningen till de fria fakulteterna (SOU 1943:17, 7) samt ett uttalande av utbildningsminister Lars Leijonborg i Göteborgs-Posten i oktober förra året. (Svensson, 2006-10-23) Ursprunget skulle dock lika gärna kunnat vara de ombytta. Debatten om överutbildning är inte ny. Från 20-talets flitiga användande av termen ”akademiskt proletariat” (Ohlsson 1986:57), via mellankrigstidens överskott på akademiker då många med högre utbildning tvingades ta arbeten långt under sin kompetensnivå, (Ohlsson 1986:203) till det färskaste konstaterandet att arbetsgivarnas kvalifikationskrav alltsedan 1970-talet halkat efter individernas utbildningsnivå. Vi utbildar oss inte inom fel områden i högre grad än förr, bara för mycket. (Olofsson 2007:73) ”En högskola för alla – det målet är inte realistiskt”, säger Leijonborg.

Grunddefinitionen av överutbildning är att individens utbildningskvalifikationer överstiger de som krävs för att utföra arbetet. Då all överutbildning innebär ett underutnyttjande av förmåga (Verheest & Omeij 2006:2113f) och staten till stor del finansierar utbildningen kan överutbildning i hög grad ses som ett slöseri med samhällets resurser. (Arnaud 2003:510) Inte minst som överkvalificerade individer rentav är mindre produktiva än utbildningsmässigt matchade kollegor. (Tsang et. al. 1985:246f) Överutbildning är idag ett större problem för det svenska samhället än kompetensbrist. (Tåhlin 2007:70)

Överutbildningen är dock inte bara dyr för samhället. Den minskar också individens privata utbildningsavkastning, (Tåhlin 2007:84) vilket enligt den dominerade teorin på området, samt flera empiriska undersökningar, borde leda till ett minskat intresse för högre utbildning.¹ Men medan Leijonborg håller presskonferens och staten utreder var övergångsfrekvensen, andelen potentiella högskolestudenter som valde att studera vidare inom 3 år, år 2002 närmast identisk med 1923 års nivå. Studenterna följer sin egen logik – frågan är vilken.

---

¹ Se avsnitt 2.1. samt 2.3. nedan.

1.1 Frågeställning och syfte

Bakgrunden till min undersökning är en nyfikenhet på hur individens deltagande i högre studier utvecklats mot bakgrund av nära ett århundrade av oro och diskussion kring överutbildningsfenomenet. Syftet är därför att studera övergångsfrekvensens utveckling under perioden 1923-2002 och presentera en analys av denna. I nuläget existerar ingen sådan studie av övergångsfrekvensens fluktuationer över en så lång tidsperiod. Mer specifikt är frågan jag ska försöka besvara varför den svenska övergångsfrekvensen fluktuerat som den gjort mellan 1923 och 2002.

1.2 Avgränsningar och definitioner

Överutbildning är den här uppsatsens fond – inte dess undersökningsobjekt. Att definiera och måttslå den eventuella svenska överutbildningen under 1900-talet skulle kräva en uppsats i sig. Vad som däremot kan konstateras är att överutbildning som fenomen har diskuterats, skapat oro och i varierande mån förekommit under hela perioden i fråga. Om övergångsfrekvensens fluktuationer rent teoretiskt är förenliga med överutbildning kan relationen också enligt min mening diskuteras utan ett fastslaget mått på överutbildningens omfattning.

Vidare behandlar min undersökning endast högre utbildning. Med detta menas eftergymnasial utbildning på högskola eller universitet. Det är också viktigt att klargöra att tillströmningen till högre utbildning inte är detsamma som övergångsfrekvensen. Tvärtom är det inte givet att de två har någon som helst koppling till varandra. Tillströmning är ett tvärsnittsmått och ett begrepp för hur många som söker sig till den högre utbildningen ett visst år i absoluta tal. Övergångsfrekvensen är i sin tur ett relativt och kohortbaserat mått. Här åsyftas hur stor del av de högskolebehöriga i en kohort som går vidare till högre utbildning inom tre år efter studentexamen – till och med 1975 de med examen från allmänt-, handels- eller tekniskt gymnasium, från 1976 de med examen från studieförberedande linjer eller program då dessa närmast motsvarar de gamla gymnasierna i fråga. (Utbildningsstatistisk årsbok 1980:134) Tillströmningen till högre utbildning kan således teoretiskt sett öka kraftigt, till exempel på grund av befolkningsökning, utan att övergångsfrekvensen förändras.

En c-uppsats om 30 sidor och knappa 10 veckor kräver dock några mer grundläggande avgränsningar. Vissa potentiella infallsvinklar kommer därför inte undersökas ingående i denna

studie, vilket däremot inte utesluter att de tas upp i en avslutande diskussion. En sådan faktor är inkomstnivå – fluktuationer i övergångsfrekvensen skulle kunna bero på förändringar i hushållens eller individens inkomst. Inkomstutvecklingen har haft betydelse för den stora ökningen i *tillströmningen* till högre utbildning under 1900-talet. Höjda inkomster har också varit en viktig faktor bakom de ökade övergångsfrekvenserna på lägre utbildningsnivåer, vilket ökat antalet potentiella högskolestudenter. (Ohlsson 1986:110)

Med detta sagt har dock inkomst troligen haft en mindre betydelse för övergångsfrekvensens fluktuationer i Sverige än i många andra länder. Detta dels eftersom utbildningen varit avgiftsfri (Ohlsson 1986:71), dels då det svenska studiemedelssystemet gjort det möjligt för individer även från sämre ekonomiska förhållanden att studera vidare, om än länge i begränsad omfattning. (SOU 1935:52, 6) Det är också min förhoppning och övertygelse att den eventuella betydelsen av hushållens och individens ekonomiska situation kommer att fångas av undersökningen även om inkomstvariabeln inte studeras explicit.

En annan vanligt förekommande förklaring till varför en enskild person utbildar sig eller ej är individens sociala bakgrund. (Nilsson 2005:62) Sannolikheten för att en individ ska gå vidare med högre studier beror i hög utsträckning på föräldrarnas utbildningsnivå – barn till högt utbildade utbildar sig generellt mer. (Connely & Gottschalk 1995:156) Att en faktor som denna skulle ha betydelse även för övergångsfrekvensens utveckling förutsätter att befolkningens sammansättning ändras. Att detta skulle ske på ett sätt som motsvarar de stora fluktuationerna i övergångsfrekvensen är osannolikt men inte omöjligt. Att försöka mäta fenomenet är dock mycket komplicerat och några sådana beräkningar kommer därför inte göras här.² Detsamma gäller möjligheten att människor utbildar sig för status skull, (SOU 1935:52, 375) som en form av konsumtion eller på grund av skiftande värderingar och preferenser. (Ohlsson 1986:69ff) Möjligheten att förändringar i värderingar, preferenser eller kohortsammansättning med avseende på föräldrarnas sociala bakgrund skulle ligga bakom övergångsfrekvensens fluktuationer kommer dock att beröras kort i diskussionsdelen nedan.

Vad gäller mer definitionsmissiga frågor används kohortstorlek här som beteckning på det sammanlagda antalet individer mellan 19 och 21 år ett visst år. Med gymnasieavgångna åsyftas hur många som tar examen från gymnasiet under ett specifikt år. Till och med 1975 redo-

---

² För en studie av hur kohortsammansättning, med fokus på föräldrarnas sociala bakgrund, påverkar tillströmningen till högre utbildning hänvisas intresserade läsare till Connely & Gottschalk (1995)

visas de avgångna från allmänt-, handels- och tekniskt gymnasium. Därefter avgångarna från de tre- och fyraåriga teoretiska linjerna, och sedan de studieförberedande programmen, då dessa närmast kan jämföras med det gamla allmänna gymnasiet. (Utbildningsstatistisk årsbok 1980:134) Att föra in antalet gymnasieavgångna, såväl som övergångsfrekvensen, även för yrkesförberedande program skulle vidare vara missvisande, då det är rimligt att anta att många av dem som väljer en sådan gymnasieutbildning redan i grundskolan fattat beslutet att inte studera på högskolan.

Begreppet ”relativ löneutveckling” eller ”lönekvot” är denna undersöknings mått på utbildningens långsiktiga ekonomiska avkastning.³ Den relativa löneutvecklingen i fråga gäller högskoleingenjörer, läroverksingenjörer, adjunkter samt industriarbetare, vilka används som proxy för den relativa löneutvecklingen för olika utbildningsgrupper i stort. Lönekvoterna är uträknade med hjälp av årslönedata för berörda yrkesgrupper i löpande priser. Årslönedata är i sin tur konstruerade från timlöner i industriarbetarnas fall, samt från månadslöner i fråga om de övriga. Vad gäller avkastning generellt behandlar min undersökning, som framgår ovan, endast den privata avkastningen i en smal, direkt bemärkelse – i princip lön samt arbetslöshetsrisk. Bedömningen av den relativa tillgången på akademiker är det offentliga Sveriges så som den presenteras i statliga utredningar och statistiska studier. ”Risk” utgörs här av arbetslöshet, minskad konkurrenskraft och försutten inkomst. Undersökningens tidsram (1923-2002) samt geografiska begränsning (Sverige) har bestämts av datatillgången. För tiden innan 1923 finns inga uppgifter om övergångsfrekvens.

2. TEORI

Hur man väljer att förklara övergångsfrekvensens fluktuationer beror på vilken funktion utbildningen tillskrivs. Majoriteten av de ekonomiskt orienterade teorierna kring varför människor utbildar sig kan placeras in i en av två skolor – de som ser utbildning som en långsiktig investering och de som ser den som ett konkurrensmedel. Detta är också min undersöknings teoretiska utgångspunkt. Uppsatsens bygger således på två antaganden. Ett, att övergångsfrekvensens fluktuationer är resultatet av förändringar i efterfrågan och inte utbud. Två, att individen är rationell i ekonomisk-teoretisk mening.

---

³ Se s. 11-12 för utförligare diskussion

2.1 Utbildning som investering – humankapitalteori

Humankapital är ett mycket brett begrepp som omfattar alla kunskaper, förmågor och attribut som underlättar individens skapande av personlig, social och ekonomiska välmåga. (Eugenia Nunes, 2003:536) Klassisk humankapitalteori betraktar utbildning som en investering i ekonomisk bemärkelse. Teorin utgår från ett antagande om att individen har fullständig information om utgifter och intäkter och utifrån detta fattar ett rationellt beslut – vinstmaximering. Om investeringen äger rum eller ej beror således på utbildningens nettoavkastning, och förändringar i denna förklarar enligt humankapitalteorin förändringarna i tillströmningen till utbildning. (Ohlsson 1986:42f) Nettoavkastningen avgörs i sin tur av utbildningens alternativkostnad, de direkta kostnaderna för utbildning samt utbildningens lönepremie. (Björklund et. al. 2000:126) Humankapitalteorin är således en förlängning av den neoklassiska nationalekonomin och har också kritiserats på samma grunder som den senare. Invändningar har exempelvis gjorts mot teorins antagande om individens rationalitet, besittande av full information och liknande. (Christoffersson 1988:74)

Utbildningens avkastning diskuteras inom humankapitalteori främst i termer av lön, förbättrade framtida inkomster. (Björklund et. al. 2000:124) Den *kan* dock även ligga i en ökad sannolikhet att få arbete, självtillfredsställelse eller liknande. Oavsett vilken form avkastningen kommer i bedöms den långsiktigt. (Pettersson 1983:23) Humankapitalteorin utgår vidare från att utbildning ökar individens produktivitet och att den högre lönen är en produkt av den högre marginalproduktiviteten. (Salas-Velasco 2006:414) Att vara överutbildad, d.v.s. tvingas ta jobb under sina kvalifikationskrav borde därför enligt humankapitalteorin sänka avkastningen på utbildningen och leda till en nedgång i utbildningsinvesteringarna. (Arnaud 2003:510)

Att mer utbildning inte alltid är bättre är en av humankapitalteorins hörnstenar – en annan aktivitet kan vara mer lönsam. På ett mer teoretiskt plan rymmer humankapitalteorin även tankegången att utbildning har avtagande avkastning. Detta eftersom individens rent fysiska begränsningar vad gäller exempelvis tid och minne inte tillåter ett hur stort vetande och lärande som helst. I takt med individens utbildningsgrad ökar också värdet på hans eller hennes tid, eftersom utbildningsnivå per definition anses vara positivt korrelerad med lön. Alter-

nativkostnaden för ytterligare utbildning ökar således kontinuerligt, med följden att utbildningens avkastning kan sägas avta. (Becker 1993:112)

2.2 Utbildning som konkurrensmedel – signaleringsteori

Där humankapitalteorin betonar lönsamheten i utbildningsinvesteringen fokuserar signaleringsteorin istället på konkurrensfaktorn. (Ohlsson 1986:40) Även signaleringsteorin utgår från ett antagande om fullständig information, i det här fallet individens kunskap om sin egen produktiva förmåga och hur han placerar sig i förhållande till andra ifråga om denna. Arbetsgivarna känner enligt signaleringsteorin däremot inte till de potentiella arbetstagarnas kapacitet och kommer därför att behandla alla individer lika och ge dem samma lön. (Stiglitz 1975:284) På grund av detta har samtliga individer utom de allra minst produktiva ett intresse av att differentiera bilden och just *signalera* sin förmåga. Detta är enligt signaleringsteorin utbildningens funktion. (Stiglitz 1975:287) Utbildningens huvuduppgift är således inte att öka individens produktionsförmåga, utan att identifiera och skapa information om redan befintlig sådan att förmedla vidare till marknaden. (Ohlsson 1986:99) Även om utbildning enligt signaleringsteorin främst är ett sätt att få ett önskat arbete och komma över diverse trösklar (Pettersson 1983:19) kommer dock lönen precis som enligt humankapitalteori avspegla utbildningens längd. (Ohlsson 1986:97)

Om individen trots allt är osäker på sin förmåga eller har möjlighet att sysselsätta sig själv kan han välja att låta bli att utbilda sig – utbildningen innebär ändå en kostnad som individen inte vill ta i onödan. Detsamma gäller om individen kan få en anställning även utan utbildning och tror sig kunna signalera sin produktiva förmåga på plats. Ovanstående scenarion utgör dock undantagsfall vad signaleringsteori anbelangar. (Stiglitz 1975:287) Då utbildning i signaleringsteorin i mångt och mycket är ett konkurrensverktyg kan den teoretiskt sett också leda till en självgenererande utbildningsinflation. (Ohlsson 1986:108)

Precis som dess humankapitaldito har signaleringsteorin kritiserats. Det grundläggande teoretiska argumentet mot teorin är att utbildning är ett mycket dyrt sätt att skapa och sprida information om individens inneboende förmåga. Om detta var utbildningens främsta funktion och människors tyngsta utbildningsmotiv borde det, enligt kritikerna, uppstått en marknad för diverse kompetenstester som tog fram den önskade informationen på ett betydligt billigare och enklare sätt. (Björklund & Lindahl 2005:32)

2.3 Forskningsläge

Det finns idag en mycket stor litteratur om avkastningen på utbildning. (Salas-Velasco 2006:412) Studierna av hur avkastningen påverkar utbildningsbeslutet är dock betydligt färre. (Lauer 2002:179) De tidigare undersökningar som ändå gjorts av hur förändringar i avkastningen på utbildning påverkar tillströmningen bygger dessutom i stor utsträckning endast på tvärsnittsdata, varför de bara speglar situationen vid en specifik tidpunkt. (Ohlsson 1986:44) Det fåtal studier som för in en tidsaspekt behandlar vidare nästan uteslutande perioden från 70-talet och framåt, då det först därifrån finns god tillgång till högkvalitativa data.

Bland dessa studier utmärker sig Fredrikssons ofta citerade, som bedrevs under 1990-talet och presenteras bl.a. i artikeln ”Economic Incentives and the Demand for Higher Education”. Fredriksson (1997:130f) studerar de ekonomiska incitamentens betydelse för mäns tillströmning till högre utbildning från 1967 till 1991 bl.a. med hjälp av lönedata för tjänstemän inom gruv-, tillverknings- och byggnadsindustrin. Fredrikssons slutsats är att lönepremien är den absolut viktigaste faktorn bakom övergångsfrekvensens utveckling, men att även arbetslöshetsrisk och studiemedlens nivå har viss betydelse genom sin påverkan på utbildningens alternativkostnad. (1997:139) Fredrikssons studie befinner sig således inom en humankapitalteoretisk ram.

Fredrikssons slutsats delas av flera andra undersökningar som behandlar perioden från 1970-talet och framåt. Exempelvis menar även Edin och Holmlund i sin studie från 1992 (1992:50), vilken Fredriksson tar avstamp i, att avkastningen på högre utbildning är avgörande för övergångsfrekvensen. Även Björklund et. al. (2000:130), som undersöker andelen studerande män i åldern 20-24 år under perioden 1967-1991, kommer till slutsatsen att förändringar i avkastningen på högre utbildning har stort inflytande över individens utbildningsbeslut.

Undantag från trenden att behandla en mer sentida period utgör studierna inom projektet ”Utbildningssektorns expansion i Sverige under 1900-talet”, varav Rolf Ohlssons bok ”Högre Utbildning och Demografisk Förändring” från 1986 varit av särskilt stor betydelse för den här uppsatsen. Ohlssons undersökningsperiod sträcker sig mellan 1923 och 1975 och är i nuläget det verk som följer övergångsfrekvenserna längst tillbaka i tiden. Till skillnad från ovan nämnda studier drar Ohlsson slutsatsen att avkastningen *inte* har varit avgörande för tillströmningen till högre utbildning. Detta då avkastningen enligt Ohlsson (1986:64) har varit mycket

stabil mellan åren för hans undersökning, medan tillströmningen fluktuerat kraftigt. Den främsta förklaringen till förändringar i övergångsfrekvens anser Ohlsson (1986:141) istället vara den demografiska utvecklingen och skillnader i kohortstorlek. Utbildning har alltså i Ohlssons resonemang haft mer av en konkurrensfunktion i signalteoretisk bemärkelse.

Sammanfattningsvis finns det således, till min kännedom, i nuläget ingen undersökning av orsakerna till övergångsfrekvensernas fluktuationer som behandlar hela perioden från 1923 till idag i sin helhet. De divergerande resultaten från tidigare studier motiverar också en sådan ansats ytterligare.

3. METOD

Som konstaterat ovan utgår min undersökning av orsakerna till övergångsfrekvensens fluktuationer från en tvådelad teoretisk modell, där utbildning har rollen som antingen investering eller konkurrensmedel. Teorins huvudsakliga uppgift i denna uppsats är att peka ut områden och faktorer av betydelse för övergångsfrekvensens utveckling. Exempel på sådana är demografi, arbetsmarknadsläge och avkastning. För att testa hur förändringar i dessa och andra inringade faktorer eventuellt ligger bakom fluktuationerna i övergångsfrekvensen har jag valt att bryta ner dem i hanterbara mätvariabler.

Grundvariabeln som alla andra variabler jämförs med är naturligtvis övergångsfrekvensen. De variabler som jag valt att testa mot denna är sju till antalet, och valda utifrån befintlig teori på basis av att de är centrala och illustrativa. Variablerna är, i tur och ordning, kohortstorlek, gymnasieavgångna, den allmänna arbetslöshetsnivån i procent, ungdomsarbetslösheten (16-24 år) i procent, relativ löneutveckling för yrkesgrupper med och utan högre utbildning, den relativa tillgången på akademiker, samt strukturcykelfas.

Min undersökning har således genomförts med en kombination av kvantitativ och kvalitativ metod. Genom litteraturstudier har sju mätvariabler valts ut. Mycket arbete har sedan lagts ner på att sammanställa tidsserier över dessa. De fem första av mina variabler är enkelt kvantifierbara och kommer därför jämföras med övergångsfrekvensen grafiskt efter behandling i Excel. De två sista variablerna är, av olika orsaker, inte lämpade för ett grafiskt tillvägagångssätt. Vad gäller variabel nummer sex, tillgången på akademiker, är den relativ, och databristen

har också varit alltför omfattande för att en tidsserie skulle kunna framställas. Den sjunde och sista variabeln är strukturcykelfas. Denna faktor är till sin natur inte kvantitativ. De sista båda faktorerna har därför redovisats schematiskt. Resultatet av denna grafiska/schematiska framställning av olika faktorer utveckling under perioden 1923 till 2003 har sedan analyserats och diskuterats, samt återkopplats till metodens inledande litteraturstudier, teorier och större samhälleliga sammanhang.

3.1 Material och urvalskriterier

En stor del av mitt material består av statistiska rådata. I den mån det har varit möjligt har dessa hämtats från officiella offentliga källor som SCB. SCB:s serier sträcker sig dock, med undantag för data över antalet individer i olika åldersgrupper, inte så långt tillbaka som min undersökning kräver. Därför har de officiella serierna fått kompletteras med äldre data från andra källor. Siffrorna över arbetslöshetsnivå från 1923-1957 är hämtade ur Silenstam. För åren 1958-1975 är data tagna ur Statistisk årsbok, och från 1976 och framåt från SCB:s webbplats. Vad gäller övergångsfrekvens och antalet gymnasieavgångna är uppgifterna för åren 1923-1975 tagna ur Ohlsson, och från 1976 och framåt ur utbildningsstatistisk årsbok 1977-2005. Lönedata är hämtade ur ett opublicerat verk av Ljungberg, och är de enda i sitt slag som enhetligt sträcker sig över en så lång tidsperiod. Uppgifter om tillgången på akademiker är från och med 1976 hämtade ur SCB:s årliga arbetskraftsbarometrar. För åren dessförinnan är källan Ohlsson. Information om svenska strukturcykelfaser kommer från Schön.

Vad gäller min undersöknings teoretiska och övriga empiriska delar har Ohlsson varit av särskilt stor betydelse, eftersom hans undersökning är den enda som behandlar tillströmningen till högre utbildning i Sverige under en äldre tidsperiod. Utan hans data över övergångsfrekvensen från 1923 till 1976 hade den här undersökningen inte kunnat genomföras. Utöver detta består mitt material av en lång rad böcker, artiklar och utredningar valda i syfte att täcka alla mina mätvariabler och infallsvinklar på bästa sätt. Jag har medvetet försökt inkludera litteratur från många olika tidsperioder, då undersökningen i sig spänner över många år och jag velat undvika att en viss epoks historiesyn eller anda skulle få tolkningsföreträde.

3.2 Källkritik

Det ständigt återkommande problemet under mitt uppsatsarbete har varit databrist. Trots att redan Smith, Mill och Marshall intresserade sig för utbildningens roll i den ekonomiska utvecklingen (Eugenia Nunes 2003:550f) är utbildning ett av få kvarvarande områden där det råder omfattande databrist. (Ljungberg & Smits 2004:13) Att min undersökning sträcker sig långt tillbaka i tiden har förstärkt problemet, och lett till att tidsserier från olika källor i flera fall fått fogas samman för att nå en serie som täcker hela perioden i fråga. Detta gäller framförallt serierna över övergångsfrekvens samt arbetslöshet. Att foga samman serier med olika upphov är per definition problematiskt – serierna är sällan framställda på precis samma sätt och kan således inte förväntas visa exakt samma sak. Jag har gjort mitt bästa för att minimera den här typen av problem genom att välja de mått som liknar varandra mest, som exempelvis i fallet med serierna över övergångsfrekvensen.

Trots att serier fogats samman kvarstår dock ett hål i serien över övergångsfrekvens mellan 1977 och 1979. Jag har trots idoga ansträngningar inte lyckats hitta några data för åren ifråga. Detta är naturligtvis inte idealt, men påverkar inte tillförlitligheten i seriernas trend före och efter brottet vilket är det viktigaste. Serien från 1980 bör troligtvis också höjas något i förhållande till den tidigare, då högskolereformen 1977 gjorde att fler blev behöriga till högskolan. Andelen potentiella studenter som påbörjar högre utbildning blir således per definition mindre.

Vad gäller arbetslöshetsstatistik finns från den äldsta perioden bara siffror över andelen arbetslösa av fackens medlemmar. (Silenstam 1970:84) Ännu på 30-talet fanns ingen enhetlig fullständig statistik. För en uppfattning om arbetslöshetens omfång hänvisas man antingen som tidigare till fackens arbetslöshetsstal, eller till antalet hjälpsökande vid den statliga arbetslöshetskommissionen. (SOU 1931:20, 43) Denna tidiga arbetslöshetsstatistik fångar också endast i mycket begränsad utsträckning den kvinnliga arbetslösheten, trots att en sådan i hög grad existerade. Kvinnor utgjorde länge en liten minoritet av de fackligt anslutna, och andelen kvinnor bland de hjälpsökande var exempelvis under 1 % under hela depressionen. (Nyberg 2005:47f) De tillgängliga uppgifterna kan således inte betraktas som fullständigt tillförlitliga vad gäller de arbetslösas absoluta antal. Däremot är de fullt fungerande som indikator över förändringarna i den relativa arbetslöshetsnivån. (SOU 1931:20, 86) Då min undersökning till stor del går ut på att hitta trendmässiga samband har jag bedömt dessa data som tillräckliga.

Den relativa tillgången på akademiker är ett vagt begrepp, och periodiseringen ohjälpligt generaliserad. Men för majoriteten av min undersökningsperiod saknas helt enkelt mer precisa uppgifter om akademikerarbetslösheten. Precis som i fallet med arbetslösheten ovan är också det viktigaste att den använda variabeln fungerar som indikator på en trend, vilket den gör, mycket tack vare att bedömningen av tillgången på akademiker genomgående görs av samma part, i det här fallet staten.⁴ Oavsett om man mäter relativ tillgång eller arbetslöshet måste man även ha i åtanke att efterfrågan på alla typer av högutbildade sällan är lika stor. Även om det finns ett generellt överskott på akademiker under en viss period utesluter inte det att det samtidigt kan finnas omfattande brister vad gäller specifika yrkes- eller erfarenhetsgrupper.

Även data på löner över tid är mycket bristfälliga. (Ohlsson 1986:171) Här har jag tack vare Ljungberg visserligen haft tillgång till enhetliga serier för perioden i fråga (tack Jonas!), men den relativa löneutvecklingen är långtifrån ett perfekt mått på avkastningen på utbildning. Den är dock det mått som det tillgängliga materialet tillåter. En mer exakt beräkning av utbildningens avkastning, internräntan, hade krävt att hänsyn tagits exempelvis även till skatternas inverkan, utbildningens direkta kostnader samt alternativkostnader och de statliga understöden. Hänsyn till dessa faktorer sänker generellt avkastningen på utbildning. (Edin & Holmlund 1992:45f) Om man även för in arbetslöshetsrisk efter genomgången utbildning, vilket jag inte heller haft möjlighet till, verkar dock denna faktor i motsatt riktning. (Weber 2002:172) Då det saknas nödvändiga data för en stor del av min period har det varit omöjligt att beräkna internräntan i den här undersökningen. Att kostnadsnivåer och skatte- samt studiemedelsförhållanden hinner skifta oräkneliga gånger under en så lång tidsperiod som min hade också gjort en sådan ansats mycket komplicerad även om datatillgången varit god.

Något som talar för att ett användande av relativlön som mått på utbildningens avkastning trots allt är försvarbart är att en precis uträkning av avkastningen kräver stor matematisk behandling, exakt information om kostnader och intäkter, och dessutom bara kan säkerställas i efterhand. Det är därför mycket osannolikt att gemene man tagit sitt utbildningsbeslut på sådana grunder. Relativlönen är betydligt enklare för individen att ha en uppfattning om. Dessutom bestäms utbildningens lönsamhet nästan uteslutande under yrkeslivet – alternativkostna-

---

⁴ Jag hämtar som tidigare nämnt delar av mina uppgifter om den relativa tillgången på akademiker från Ohlsson. Ohlssons framställning baseras dock i sin tur på statliga utredningar och arbetskraftsundersökningar

der under studietiden, studiemedel och liknande påverkar endast lönsamheten marginellt. (Nilsson 1984:86ff) En jämförelse av mina resultat med Fredrikssons mer noggranna beräkning av internräntan för perioden 1967-1991 visar slutligen också överensstämmelse, med undantag av att Fredrikssons (1997:131) internränta visar en svag uppgång under de sista ca fem åren då relativlönerna förblir konstanta.

En annan komplikation är att serierna för samtliga yrkesgrupper utom industriarbetare, som bygger på timlönedata, är konstruerande från månadslönedata. Eftersom olika yrkesgrupper kan arbeta olika mycket rent kvantitativt kan ett mått på den totala lönen, istället för den per arbetad timme, vara missvisande. (Björklund & Lindahl 2005:54) Ohlsson (1986:61) gör dock bedömningen att effekten är så pass marginell att måttet ändå kan användas. Den relativa löneutvecklingen bygger vidare på faktiska lönedata, det vill säga vad de verksamma inom de aktuella yrkena verkligen tjänat under de respektive åren. Måttet fångar inte hur stor del av professionen som i realiteten haft ett arbete. Relativlönen kan därför i teorin vara hög samtidigt som en tredjedel av arbetskraften går utan jobb, vilket man bör ha i åtanke.

Ett mer basalt problem med att använda den relativa löneutvecklingen för fyra yrkeskategorier som ett mått på avkastningen på utbildning är att avkastningen naturligtvis kan variera mellan yrkesgrupper. (Christoffersson 1988:73) Även om en sådan effekt inte kan uteslutas minskar dock risken genom att serierna visar löneutvecklingen både för en grupp som vänder sig mot privat sektor (ingenjörer), och en som vänder sig mot den offentliga (adjunkter). Då den relativa löneutvecklingen för dessa är närmast identisk är det mycket troligt att utvecklingen varit ungefär den samma även för de flesta andra utbildningar. (Nilsson 1984:84) Trots många problem och återvändsgränder under arbetets gång bedömer jag därför sammanfattningsvis mitt slutgiltiga källmaterial som av tillräckligt god kvalitet för en undersökning av denna typ.

4. HYPOTESER OCH VARIABLER

4.1 Arbetslöshet

Arbetsmarknadsläget har många potentiella kopplingar till övergångsfrekvensen. En möjlighet är att en hög arbetslöshet bidrar till en ökad övergångsfrekvens. Ett osäkert arbetsmarknadsläge gör att studier framstår som ett attraktivare alternativ (Ohlsson 1986:60), samtidigt som en stor arbetslöshetsrisk sänker alternativkostnaden. (Weber 2002:177) Individen kan också känna sig manad att utbilda sig för att överhuvudtaget kunna komma in på

arbetsmarknaden och konkurrera om de få jobb som finns. (SOU 1935:52, 374) Vidare skulle individen kunna välja att utbilda sig för att minska risken för arbetslöshet generellt, eftersom denna inte är lika stor för alla utbildningsnivåer. Studenter förväntar sig också överlag, med fog, att utbildning ska ha just denna effekt. (Weber 2002:171f) Även känsligheten för konjunkturella svängningar minskar med högre utbildning. (Sohlman 1981:64) Om individen är rationell borde han sammanfattningsvis rimligen inte bara bry sig om lönepremien, utan också om sannolikheten att denna ska realiseras. (Weber 2002:171f)

Att arbetsmarknadsläget skulle påverka övergångsfrekvensen genom ovan nämnda mekanismer är förenligt med både humankapital- och signaleringsteori. Högre utbildning är en investering som samtidigt stärker individens konkurrenskraft. Hög arbetslöshet skulle dock även kunna ha en negativ inverkan på övergångsfrekvensen. Om arbetslösheten innebär låg hushållsinkomst, skulle färre kunna anse sig ha råd att studera och istället välja att arbeta. (Weber 2002:171f) Oavsett arbetsmarknadslägets eventuella effekt på utbildningsbeslutet kan man dock utgå ifrån att unga människor observerar arbetsmarknaden och föreställer sig att de för tillfället rådande förhållandena kommer gälla även för dem. (Lauer 2003:181)

4.2 Ungdomsarbetslöshet och tillgången på akademiker

Utöver den generella arbetslöshetens eventuella effekter är det möjligt att förhållanden inom vissa av arbetsmarknadens segment är av särskilt stor betydelse för övergångsfrekvensens nivå. Ett sådant segment är arbetsmarknaden för unga. (Weber 2002:177) Tanken är enkel – ungdomsarbetslösheten är direkt avgörande för de möjliga alternativaktiviteterna till utbildning, samt utbildningens alternativkostnad, på ett sätt som allmän arbetslöshet inte är. Även arbetsmarknaden för akademiker kan tänkas vara av särskilt stor betydelse, eftersom det är på denna som de potentiella högskolestudenterna, åtminstone i teorin, ska ta plats om de väljer att gå vidare med sina studier. Under dåliga tider får dock akademiker ofta ta jobb med uppgifter under sina kvalifikationer istället för att gå arbetslösa. De direkta avskeden drabbar istället den mindre kvalificerade arbetskraften.

4.3 Kohortstorlek och gymnasieavgångna

Att en kohorts storlek påverkar de ingående individernas framtida ekonomiska situation är allmänt vedertaget. (Ohlsson 1986:121) Grundtesen är att en individ tillhörande en stor kohort

kan vänta sig hårdare konkurrens om arbetstillfällena, högre risk för arbetslöshet, lägre inkomster och rent allmänt dystrare framtidsutsikter än en individ tillhörande en liten kohort. En teori är därför att de demografiska förhållandena skulle vara av betydelse för tillströmningen till högre utbildning. (Ohlsson 1986:114) Att så skulle vara fallet bygger i sin tur på att all arbetskraft inte är substituerbar. Medan det är förhållandevis lätt för arbetsgivare att substituera personer med olika utbildningsbakgrund, är det desto svårare att byta äldre arbetskraft rakt av mot yngre. Svårigheterna ökar också med utbildningsnivån. Följden blir att individen främst konkurrerar med personer från sin egen kohort, och måste skilja ut sig positivt för att kunna hävda sig. Utbildning är ett sätt att göra detta. Ju större kohort och konkurrens, desto mer utbildning skulle individen således efterfråga. (Ohlsson 1986:121) Antalet gymnasieavgångna undersöks i sin tur då det inte nödvändigtvis bara är kohortstorleken som lägger ribban för hur konkurrenssituationen upplevs.

4.4 Relativ löneutveckling

De som befinner sig i utbildningssystemet antas generellt under resans gång göra någon form av lönsamhetsberäkning. (Ohlsson 1986:66) Om utbildning betraktas som en investering bör övergångsfrekvensen gå upp om löneskillnaderna mellan högskoleutbildade och gymnasieutbildade ökar (Björklund et. al. 2000:130), eftersom en sådan utveckling skulle innebära en större lönsamhet i att utbilda sig. Ett lågt löneläge för yrkesgrupper utan eftergymnasial utbildning sänker också alternativkostnaden för högre studier. (Weber 2002:177) Naturligtvis gäller resonemanget även omvänt.

4.5. Strukturcykelfas

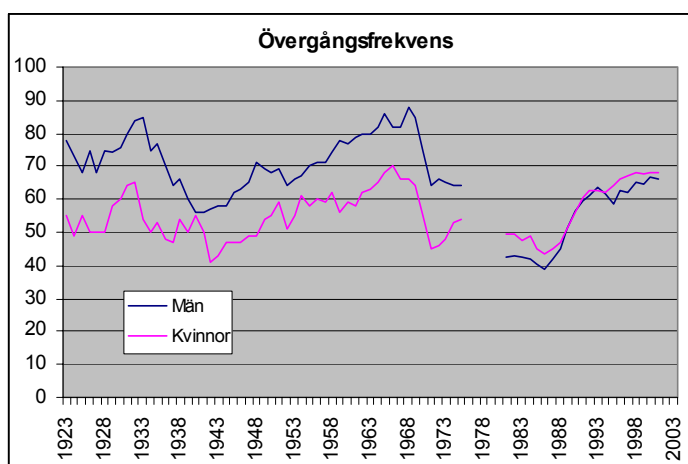
Vad gäller utbildning följer avkastningen enligt strukturteorin de ekonomiska cyklerna. Den verksamma mekanismen är den med strukturcyklerna varierande efterfrågan på arbetskraft med olika kvalifikationsnivå. Under omvandlingsfasen ökar efterfrågan på högutbildade, särskilt inom ekonomins ledande och mest moderna sektorer där komplementariteten mellan kunskap och teknologi är som störst. (Ljungberg & Smits 2004:82) Den större efterfrågan och konkurrensen om arbetskraften driver i sin tur upp lönerna och ökar de högutbildades sysselsättningsgrad. Efterfrågan och lönen ökar allra mest för de yrkesmän som är nycklar i tillvaratagandet av den nya tekniken, så som entreprenörer, ingenjörer och vetenskapsmän. (Ljungberg & Smits 2004:55ff) I en rationaliseringsperiod är utvecklingen den motsatta. Företagen

vill minska sina kostnader, och då högutbildade inte längre behövs för att bemästra en nu allmängiltig teknologi svänger efterfrågan på arbetskraft till förmån för den mindre kvalificerade dito som kan betalas lägre löner. Under omvandlingen borde därför lönedivergensen öka, och krympa under rationaliseringsfasen. (Ljungberg & Smits 2004:82ff)

5. ANALYS

5.1 Resultatöversikt

Vid en första blick på övergångsfrekvensens utveckling under 80-årsperioden i fråga är två saker slående. Den första är att kvinnors och mäns övergångsfrekvens förändras närmast parallellt, varför det är mycket troligt att de lyder under samma

(Källa: Ohlsson, 1986:266f, SCB 2007b)

krafter. Därför kommer övergångs-

frekvensen i jämförelsen med andra faktorer fortsättningsvis att redovisas som *en* serie, ett genomsnitt för män och kvinnor, för att graferna ska bli tydligare att läsa. Ett undantag från den likartade trendmässiga utvecklingen av mäns och kvinnors övergångsfrekvens utgörs dock av den tydliga effekten av inkallningarna under andra världskriget, då männens övergångsfrekvens dippar och kvinnornas går upp. Således var kvinnors övergångsfrekvens år 1941 för första gången lika hög som mäns.

Det andra iögonfallande fenomenet är att övergångsfrekvensen fluktuerar påfallande cykliskt. Detta mönster gör det sannolikt att frekvensen påverkats av samma faktorer under hela undersökningsperioden, och motiverar också studiens fokus på efterfrågan på utbildning ytterligare – övergångsfrekvensens cykliska natur talar mot en utbudsdriven förklaringsmodell. Innan högskolereformen 1977 hade den filosofiska fakulteten, som närmast motsvarar dagens humanistiska, samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga fakulteter, stått öppen för alla sökande. (Fredriksson 1997:133) Då reformen trädde i kraft 1979 infördes i teorin ett tak för intaget till högre utbildning, men att övergångsfrekvensens fluktuationsmönster sett likadant ut vare sig de behöriga till högskolan varit 2500 eller 250000 tyder kraftigt på att utbudet av utbildningsplatser inte varit avgörande. Slutsatsen styrks ytterligare av att övergångsfrekvensens samspel med andra förklaringsvariabler, vilka vi återkommer till nedan, inte förändrades

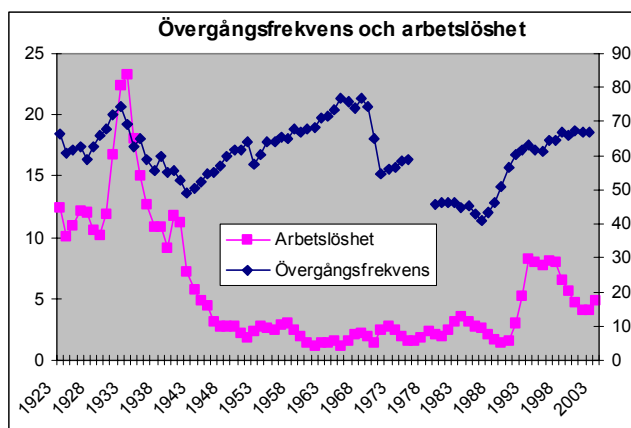
efter högskolereformens införande, vilket indikerar att efterfrågan på utbildning har haft spelrum även efter 1979.

Övergångsfrekvensens regelbundna fluktuationsmönster gör också en värderingsbaserad förklaringsmodell osannolik. Att svenskarnas värderingar skulle förändrats på ett sådant regelbundet och balanserat sätt utan inflytande av faktorer som exempelvis avkastning ter sig enligt min mening mycket otroligt. Vad gäller social bakgrund som potentiell förklaringsfaktor förefaller det inte sannolikt att den svenska befolkningens sammansättning skulle ha pendlat mellan två lägen sedan 1923. Snarare har befolkningens utbildningsnivå kontinuerligt höjts, och även om de absoluta nivåerna förändrats består det svenska samhället fortfarande av olika inkomstgrupper och klasser.

Däremot är det ett faktum att individer från andra sociala skikt än de översta kommit att utgöra en allt större andel av studenterna inom den högre utbildningen under 1900-talet, med 60-talets gymnasieboom som den stora brytpunkten.⁵ Vidare är det också troligt att individer med nämnda bakgrund är känsligare för förändringar i yttre variabler än ungdomar från mer privilegierade förhållanden, som ofta antas gå vidare till högre studier förutsättningslöst. Därför är det extra intressant att övergångsfrekvensen verkar uppträda likadant oavsett om studenterna, något tillspetsat, utgörs av ett fåtal överklassbarn eller en hel hop arbetarungar. Mer om detta nedan!

5.1.1 Arbetslöshet

Vid en jämförelse av arbetslöshetens utveckling i förhållande till övergångsfrekvensen ter sig faktorns förklaringsvärde litet. Övergångsfrekvensen ökar med arbetslösheten under 30- och 90-talet. Däremellan är dock arbetslösheten låg och stabil, medan övergångsfrekvensen fluktuerar kraftigt. Då övergångsfrekvensen under 30- och 90-tal även sammanfaller med flera andra faktorer är det extra svårt att spekulera om

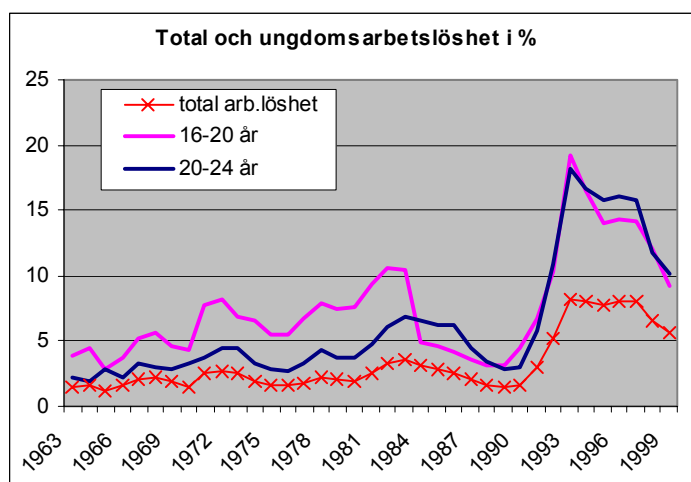

(Källa: Silenstam 1970:108, Stat Årsbok 1962:205, 1970:239, 1976:249, SCB 2005:15, SCB 2007b, Ohlsson, 1986:266f, Utbildningsstatistisk Årsbok 1986:256f)

⁵ Se avsnitt 5.1.3 nedan

någon eventuell kausalitet – övergångsfrekvensen kanske stiger under dessa perioder av en helt annan anledning.

Ungdomsarbetslösheten följer generellt den totala arbetslösheten, men befinner sig på en högre nivå och reagerar kraftigare på förändringar. Detta är konsistent med den vedertagna principen sist in först ut, och att unga är en utsatt grupp på arbetsmarknad vid exempelvis

lågkonjunktur. Då ungdomsarbetslösheten i stort förändras på samma sätt som den allmänna arbetslösheten går det dock utifrån befintligt material inte att säga att ungdomsarbetslösheten har någon särskild inverkan på övergångsfrekvensen, vilket jag anser vara förvånande.

(Källa: Schröder, 2000:60)

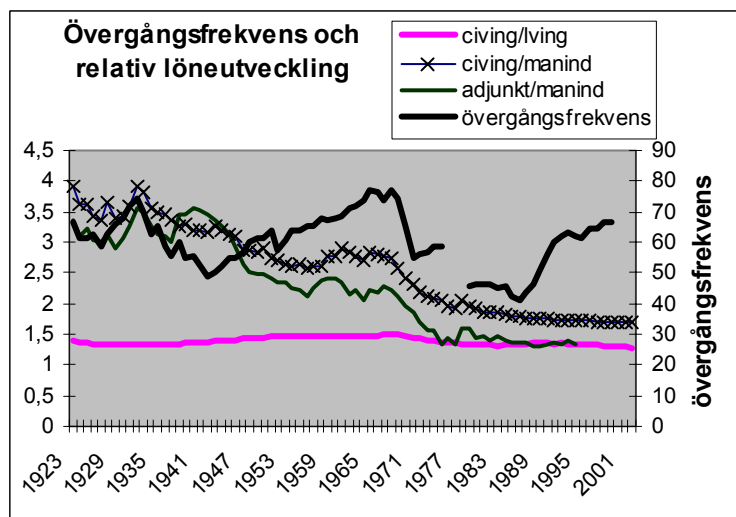
Ett intressantare förhållande återfinns mellan övergångsfrekvens och den relativa efterfrågan på akademiker. Under en stor del av mätperioden, mellan ca 1930 och 1985 samt från slutet av 90-talet, samvarierar de båda faktorerna tydligt. Övergångsfrekvensen sjunker under perioder av överskott på akademiker, och stiger i tider av akademikerbrist. Det stora undantaget utgörs således av mätperiodens början, då övergångsfrekvensen stiger trots ett akademikeröverskott. Från mitten av 80-talet till 90-talets slut råder någorlunda balans på akademikerens arbetsmarknad. Även under denna period stiger övergångsfrekvensen.

1920→	1930-45	1945-70	1970-85	1985-1997	1997→
Överskott	Överskott	Brist	Överskott	Balans	Brist

(Källa: Ohlsson, 1986:57, 167f, 200ff, AMS 2000:3, SCB 1981:6, 43, 1991:10, 1996:8ff)

5.1.2 Avkastning

Vad gäller avkastningens samband med övergångsfrekvensen är bilden blandad. Under såväl 30- som 70-talet finns ett klart samband mellan sjunkande relativa löneskillnader och övergångsfrekvens. Däremellan är dock avkastningen förhållandevis stabil, trendmässigt svagt

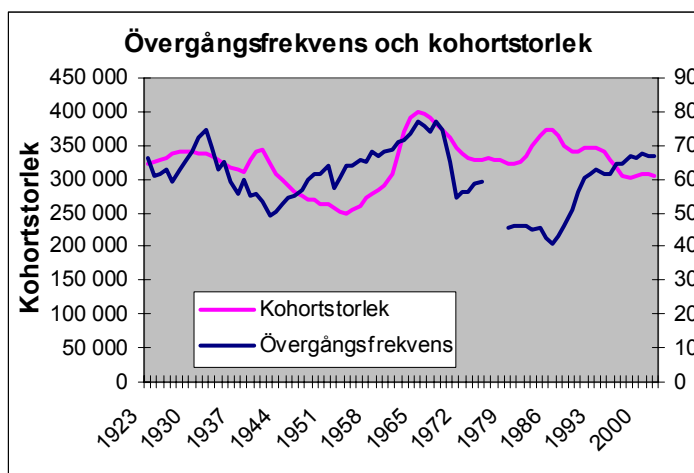
(Källa: Ohlsson 1986:266f, SCB 2007b, Utbildningsstatistisk Årsbok 1986:256f, Ljungberg, opublicerat manuskript)

lan relativ löneutveckling och övergångsfrekvens således stark i kristid, men svag under lugna perioder. Om Fredrikssons resultat tas i beaktning kan det också sägas att samvariationen mellan övergångsfrekvens och avkastning är starkast efter 1970.

sjunkande, medan övergångsfrekvensen stiger. Samma utveckling kan iaktas från mitten av 80-talet, då övergångsfrekvensen är kraftigt stigande medan avkastningen planar ut på en låg, svagt sjunkande nivå. Det är dock värt att påminna om att Fredrikssons (1997:131) beräkning av internräntan visar en svag uppgång från just mitten av 80-talet. Sammanfattningsvis är samvariationen mel-

5.1.3 Demografi

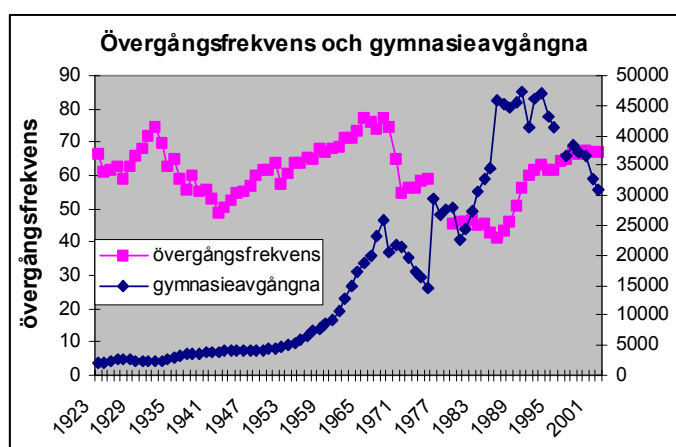
Den faktor som vid första anblick verkar utvecklas mest parallellt med övergångsfrekvensen är kohortstorlek. Under 30- samt 50-70-talen stiger övergångsfrekvensen med kohortstorleken. 40-talet utgör däremot en klar avvikelse då övergångsfrekvensen stiger kraftigt trots sjunkande kohortstorlekar, och först

(Källa: Ohlsson 1986:266f, Utbildningsstatistisk Årsbok 1986:256f, SCB 2007a, SCB 2007b)

en bit in på 50-talet är faktorerna i synk igen. Även från slutet av 80-talet stiger övergångsfrekvensen markant medan en motsvarande utveckling för kohortstorleken dröjer drygt 10 år. Under 80-talets tidigare del motsvaras de förhållandevis stora kohorterna heller inte av övergångsfrekvensens relativt låga nivå, vilket troligtvis är ett resultat av brottet i tidsserie. Förhållandet skulle också rent teoretiskt kunna förklaras med att ett mycket gott arbetsmarknadsläge eller liknande mildrade den hårda konkurrenssituationen som stora kohorter skapar.

Avvikelserna utgörs således här främst av två fall av ett drygt decenniums fördröjning från att övergångsfrekvenserna börjar stiga tills att kohortstorlekarna utvecklas på samma sätt. Faktorerna utvecklas åt motsatta håll, och fördröjningens riktning talar mot att kohortstorleken skulle vara den kausala faktorn – övergångsfrekvensen reagerar uppenbart på något som inte är förändring i kohortstorlek. En uteslutande demografisk förklaring till övergångsfrekvensens fluktuationer håller således inte. Att det ändå finns en klar samvariation mellan övergångsfrekvens och kohortstorlek betyder heller inte att det finns ett kausalt samband. Båda faktorerna skulle exempelvis kunna påverkas av en annan, tredje faktor.

(Källa: Ohlsson 1986:266f, 257, SCB 2007b,

Utbildningsstatistisk Årsbok 1979:257, 220, 1986:254ff

1992:122, 1995:75, 1,1999:114, 2005:121)

5.1.4 Strukturcykelfas

Det första vi konstaterade vad gäller övergångsfrekvensens utveckling mellan 1923 och 2002 var dess påfallande cykliska rörelser. Ett sådant fenomen kan också framträda till fullo först vid en sådan här studie av en längre tidsperiod. En närmare studie visar också att alla perioderna mellan de återkommande topparna och dalarna spänner över ca 35 år. Övergångsfrekvensen verkar fluktuera i takt med ekonomins strukturcykler. Nedan syns en översikt över 1900-talets strukturella faser. (Schön 2000:32f)

1890-1910	1910-30	1930-35	1930-55	1955-75	1970-75	1975-95	1995→
Omvandling	Rationalisering	Kris	Omvandling	Rationalisering	Kris	Omvandling	Rationalisering

Vad gäller gymnasieavgångarna finns fram till 60-talets boom ingen som helst samvariation. Därefter följer däremot gymnasieavgångarna övergångsfrekvensen förhållandevis väl trendmässigt. Från mitten av 90-talet märks dock ett trendbrott. Antalet gymnasieavgångar sjunker kraftigt trots att övergångsfrekvensen är svagt stigande. Allt färre väljer således under denna tidsperiod en studieförberedande gymnasieutbildning, men bland de som ändå går ett sådant program är viljan att studera vidare stor.

Att övergångsfrekvenserna ser ut att samvariera med strukturcyklerna är inte överraskande. Vad som däremot förvånar är sambandets natur – övergångsfrekvenserna stiger under rationaliseringsfaserna och sjunker under inledningsskedet av ekonomins omvandling. Empiriska studier visar att efterfrågan, värdet och således även avkastningen på utbildning ökar under ekonomins omvandlingsfaser. Under rationaliseringsfaserna försöker företagen istället minska kostnaderna och då högtbildade inte längre behövs för att bemästra en nu allmängiltig teknologi svänger efterfrågan på arbetskraft till förmån för den mindre kvalificerade dito som kan betalas lägre löner. Avkastningen på utbildning sjunker. Det samband som framträder i graferna över såväl avkastning som övergångsfrekvens är dock det rakt motsatta – avkastningen på utbildning sjunker snabbast under omvandling, och övergångsfrekvensen stiger under rationaliseringsfas.

Att fenomenet skulle bero på att de undersökta yrkesgrupperna inte skulle spegla den verkliga efterfrågan på arbetskraft under strukturcyklerna är inte troligt. Just ingenjörer är en av de yrkeskategorier som påverkas tydligast av strukturcyklernas svängningar. Att förhållandet mellan övergångsfrekvens och strukturcykelfas skulle bero på en fördröjningseffekt, d.v.s. att det skulle ta en hel strukturfas för människor att fånga upp marknadens signaler, bedömer jag också vara extremt osannolikt med tanke på hur snabbt individen verkar reagera på flera av de andra faktorerna.

5.2 Fördjupad analys och diskussion

Ovanstående översikt väcker många frågor. Särskilt intressanta är naturligtvis alla de avvikelser och överraskningar som undersökningsresultatet uppvisar. En sådan är att samvariationen mellan avkastning och övergångsfrekvens är störst under perioder av kraftigt sjunkande avkastning. En möjlighet är att avkastningen har effekt på övergångsfrekvensen, men att det krävs en avkastningsförändring av visst magnitud för att den ska få genomslag. Det är rimligt att anta att en långsam förändring i avkastning är svår för individen att uppfatta och följaktligen också att reagera på. Vad som framträder som en tydlig långsiktig trend i en graf är sannolikt mindre självklart för en nybakad student någon gång i periodens mitt. En mer drastisk avkastningsförändring, som exempelvis 70-talets, är däremot svårare att missa. Inte minst då sådana snabba kast, särskilt när det handlar om en negativ utveckling, ofta får stor medial uppmärksamhet. Under en period som 50- och 60-talet där avkastningen är stabil är det därför inte förvånande att övergångsfrekvensen verkar utvecklas oberoende av nämnda

variabel – avkastningen finns där som en faktor bland andra, men inget i den stimulerar övergångsfrekvensen på ett sätt som motiverar en reaktion.

Ett annat fenomen är att samvariationen mellan avkastning och övergångsfrekvens verkar ha ökat efter 70-talet. Det motsatta gäller istället för kohortstorlek och övergångsfrekvens, där överensstämmelsen är som starkast innan 1970. En möjlig förklaring är att den *potentiella* lönepremien har ökat från 70-talet, även om avkastningen på utbildning totalt sett inte har gjort det. Att Sverige under 1900-talet generellt präglats av en av politiska och ideologiska skäl mycket sammanpressad lönestruktur är välkänt. Detta har bland annat tagit sig uttryck i den solidariska lönepolitiken. (Ljungberg & Smits 2004:85) Sedan 70-talet har dock lönestrukturen öppnats upp allt mer och gått från att vara kostnadsreducerande till arbetskraftsallokerande. (Nilsson 2005:97) Idag har utvecklingen tagit ytterliggare ett steg, och en individuell lönestruktur har övergått i en individuell produktivitetsstruktur. (Eliasson 2007:96) Trenden har troligtvis också förstärkts av att en allt större andel av arbetskraften, inte minst av den högutbildade dito, återfinns i privat sektor som har en markant brantare lönekurva än den offentliga. (Ljungberg & Smits 2004:110) Det är således både möjligt och troligt att den potentiella avkastningen på utbildning för högpresterande har ökat, och kan locka studenter, utan att detta nödvändigtvis fångas av ett mått som relativ löneutveckling för hela yrkesgrupper.

Vidare kan en koppling också göras till det tidigare resonemanget om medial täckning och individens förmåga att bedöma utbildningens avkastning. Att forskning och media ökat kunskapen om och uppmärksamheten kring utbildningens lönsamhet allteftersom seklet fortskridit är ett rimligt antagande. Om detta stämmer skulle det vara lättare för individen att skapa sig en uppfattning om den relativa löneutvecklingen idag än för 50 år sedan, och följaktligen också att agera utifrån denna kunskap, vilket skulle kunna förklara den ökade samstämmigheten mellan avkastning och övergångsfrekvens.

De två enskilt största avvikelserna i min undersökning uppträder under 40- och 80-talen. Det rör sig främst om övergångsfrekvensens bristande samvariation med kohortstorleken, men även i viss mån om dess koppling till avkastningen. 40- och 80-talen är också den här undersökningens udda fåglar även på andra sätt. 40-talet var andra världskrigets årtionde, och även om Sverige inte var direkt inblandat i kriget ändrade det ändå ekonomins förutsättningar på ett genomgripande vis. Tumultet kan potentiellt ha ställt vilka samband som helst på huvudet. 1980 kommer brottet i övergångsfrekvensserien. Trenderna innan och efter bytet av serie är

tydliga, men det är svårt att sia om seriebyttets konsekvenser för kurvan under de närmast berörda åren. Rent teoretiskt skulle därför avvikelserna under ovan nämnda perioder kunna förklaras utifrån externa faktorer och helt enkelt avfärdas. Det tänker jag emellertid inte göra.

Som en minneshjälp för er läsare, rör det sig under både 40- och 80-tal om att övergångsfrekvensen stiger kraftigt ca 10 år tidigare än en förändring i kohortstorlek motiverar en sådan utveckling. Ett sätt att förklara denna förskjutning i förhållandet mellan kohortstorlek och övergångsfrekvens är att se till den relativa tillgången på akademiker. En tid av stora kohorter skulle rimligen kunna leda till sjunkande övergångsfrekvenser även innan kohorterna börjar krympa, på grund av en mättad arbetsmarknad för högutbildade. Motsatt skulle en tid av små kohorter kunna leda till stigande övergångsfrekvenser innan kohorterna börjar växa, med orsak av en stark efterfrågan på akademiskt utbildad arbetskraft.

Resonemanget är mycket tillämpligt på situationen under 40-talet. I mitten av detsamma vändes det tidigare mycket långvariga överskottet på akademiker till brist, och övergångsfrekvensen stiger också, små kohorter till trots. Även för 80-talet har hypotesen stort förklaringsvärde, då de stigande övergångsfrekvenserna sammanfaller med att ett akademikeröverskott planar ut.

En annan möjlig förklaring till avvikelserna under 40- och 80-talen ges om man studerar kurvan för gymnasieavgångar – en faktor som också förtjänar att diskuteras vidare för sin egen skull. Som tidigare konstaterat följer övergångsfrekvensen avgångarna ungefär från 1960-talet och framåt, medan det tidigare helt saknas samvariation. Detta förhållande skulle kunna förklaras med att det var först på 60-talet när gymnasieutbildning blev allmängods som de gymnasieutbildade började se varandra som konkurrenter, och mängden studenter således hade en inverkan på övergångsfrekvensen.

Att antalet gymnasieavgångna skulle vara en avgörande faktor bakom övergångsfrekvensens fluktuationer ter sig dock osannolikt. Orsaken är att frekvensen verkar följa samma långsiktiga mönster både innan och efter gymnasieutbildningens expansion. De med gymnasieutbildning utgjorde under 20-50-talen en så liten, exklusiv grupp av befolkningen att de inte borde ha behövt känna någon inbördes konkurrens som skulle kunna påverka övergångsfrekvensen.

Troligare är därför enligt min mening att gymnasieavgångarna, när gymnasiet blev tillgängligt för den breda massan, kunde börja avspegla kohortstorleken. Samvariationen mellan gymnasieavgångar och övergångsfrekvens skulle således till stor del vara en förlängning av samvariationen mellan övergångsfrekvens och kohortstorlek. I och med gymnasieexpansionen är det också rimligt att anta att beslutet om högre studier i högre grad än tidigare togs del redan vid valet av gymnasielinje. Då mina data över antalet gymnasieavgångna gäller de studieförberedande programmen är det således inte konstigt att avgångarna verkar ha ett samband med övergångsfrekvensen.

Om studenten fattar beslutet att studera vidare eller ej vid en annan tidpunkt än i anknytning till studentexamen är mängden 19-21-åringar heller inte nödvändigtvis den mest illustrativa åldersgruppen att undersöka. Det är dock inte givet att utbildningsbeslutet istället fattas just inför gymnasievalet. I seklets början predestinerades troligen många utbildningsframtid redan på ett ännu tidigare stadium, efter exempelvis antalet år i folkskola. Idag bestämmer sig istället säkerligen många för högskolestudier långt senare än vid 21 – kanske efter några år i arbetslivet, Komvux-studier och utlandsresor.

Hypotesen att beslutet om högre studier tas vid en annan ålder än 19-21 skulle kunna bidra till att förklara förskjutningen mellan övergångsfrekvens och kohortstorlek under 40- och 80-90-tal. Om studenten fattar beslutet exempelvis vid valet av gymnasieutbildning är det antalet 14-16-åringar som ska mätas. Då skulle kurvan för kohortstorlek förskjutas 5 år bakåt, och överensstämmelsen med övergångsfrekvensen öka under perioderna ifråga. Samtidigt skulle dock samvariationen minska under många andra årtionden. Ålder för utbildningsbeslutet är således ingen mirakelförklaring, men en intressant faktor värd att ta i beaktande.

5.2.1 Teoretisk modell – riskaversion

Det är inte säkert att övergångsfrekvensen bestämts av samma faktorer under hela den period som min undersökning behandlar, och det är inte heller givet att faktorerna i fråga är de som studeras här. Vidare är det mycket troligt att det finns en växelverkan mellan de olika förklaringsvariablerna. Trots detta är det intressant att se om övergångsfrekvensens fluktuationer går att förklara utifrån en enhetlig teoretisk modell, byggd på de faktorer som studeras här. Jag anser att detta är fullt möjligt. En sådan modell kan också skapa logik i varför övergångsfrekvensen flera gånger under 80-årsperioden uppträder till synes motsägelsefullt.

Nyckelordet är, enligt min mening, riskaversion. Individen utbildar sig när högre utbildning framstår som det säkraste alternativet, och avstår när det ter sig säkrare att låta bli. Först när det inte finns någon direkt risk kan vinstmotivet öka i styrka. Generellt är det därför faktorernas inbördes, relativa nivåer som är av intresse och den faktor som får övergångsfrekvensen att falla måste inte vara orsak till dess uppsving och tvärtom. Ett av min undersöknings mest entydiga resultat är just att det inte finns en ensam faktor som kan förklara övergångsfrekvensens fluktuationer.

På en generell nivå förklarar en modell som utgår från riskaversion övergångsfrekvensens paradoxala samvariation med strukturycklarna. En omvandlingsfas borde i teorin öka avkastningen på högre utbildning samt efterfrågan på akademiker, men praktiken är enligt mina resultat initialt en annan. Det har ofta funnits gamla överskott på akademiker att absorbera. Därför är det möjligt att ett annat av fasens kännetecken har haft större betydelse – osäkerhet.

Som omvandlingsfasens namn antyder är det en period av förändring, sökande av nya vägar och testande av oprövade metoder. Rationaliseringsfasen kännetecknas istället av stabilitet och förutsägbarhet. Oavsett om man väljer att se utbildning som en investering eller ett konkurrensmedel är företagets riskfylldhet av stor betydelse, och ofullständig information innebär per definition en större risk. Om individens mål är riskaversion utgör den överblickbara rationaliseringsfasen därför en bättre miljö för att våga satsa på utbildning. Att övergångsfrekvensen verkar stiga under rationaliseringsfas istället för tvärtom är således kanske inte alls ologiskt utan tvärtom högst rationellt. Förlustminimering istället för vinstmaximering. Med denna utgångspunkt är det också föga förvånande att individen finner det viktigare att stärka sin konkurrenskraft genom utbildning under nedskärningspräglade rationaliseringsfaser, än under de expansiva omvandlingsperioderna.

Ett annat fenomen som kan förklaras utifrån ett riskaversionsperspektiv är att övergångsfrekvensen bara tenderar att samvariera med arbetslösheten i kristid. Detsamma gäller det faktum att kopplingen mellan övergångsfrekvens och avkastning är som starkast under perioder av starkt fallande lönsamhet. Individen reagerar starkt på kraftiga, negativa förändringar som under exempelvis 30- och 70-talet. Efter dessa kritiska perioder vänder dock övergångsfrekvensen innan en motsvarande förändring i den relativa löneutvecklingen skulle motivera en sådan utveckling. Jag menar att denna till synes bristande samvariation inte ska tolkas som

att faktorerna i fråga saknar förklaringsvärde. Om individens fokus är riskaversion är det av underordnad betydelse att avkastningen inte stiger, det viktiga är att den inte sjunker okontrollerat. Under hela undersökningsperioden faller också övergångsfrekvensen snabbt och kraftigt, varpå den stiger på ett mer stadigt sätt. Även detta är enligt min mening konsistent med riskaversion – hellre förekomma än att förekommas.

5.2.2. Övergångsfrekvensens utveckling från 1923 till 2002

Riskaversionsteorin kan även appliceras mer direkt på övergångsfrekvensens utveckling under den studerade 80-årsperioden. Övergångsfrekvensens första ökningsfas, från 1923 och ca 10 år framåt präglades av ökande relativa löneskillnader samt, efterhand, stigande arbetslöshet. Kohorterna var stora och växande. Den enda faktor som isolerad talar *mot* att övergångsfrekvensen skulle utvecklas som den gör är det akademikeröverskott som rådde under perioden. Med tanke på de övriga omständigheterna menar jag dock att detta troligtvis inte haft någon större avskräckande kraft.

Alla faktorer talar för att perioden kännetecknades av en mycket hård konkurrens om arbetstillfällena. Mot den bakgrunden framstår det som förhållandevis rationellt att välja högre utbildning trots ett överskott på akademiker. Alternativet, att vara en del av överskottet på *utbildad* arbetskraft är knappast mer lockande. Den universitetsutbildade kan kanske inte räkna med ett arbete som motsvarar hennes kvalifikationer, men ökar däremot sina chanser till ett arbete vilket som helst på en mindre utbildad individs bekostnad. Att skillnaden i relativlön är stor skulle också kunna vara ett tecken på att överskottet på akademiker är mindre än det på övrig arbetskraft. Universitetsstudier var alltså i högsta grad förenligt med riskaversion under åren ifråga.

Nästa urskiljbara period är en kraftig nedgång i övergångsfrekvensen från ca 1933 och ett decennium framåt. Arbetslösheten och avkastningen sjunker. Kohortstorleken har en liten topp under periodens mitt, men sjunker trendmässigt även den. Överskottet på akademiker kvarstår och ekonomin går efter en strukturkris in i en omvandlingsfas. Tiderna börjar ljusna och behovet av att utbilda sig för att stärka sin konkurrenskraft på en osäker arbetsmarknad sjunker. Även om omvandlingsfasen torde innebära en ökad efterfrågan på akademiker är det heller inte förvånande att denna inte tar sig uttryck i stigande övergångsfrekvenser, då det gamla och kvarvarande överskottet på akademiker innebär att det finns stora reserver att ta av.

Samtidigt bidrar strukturomvandlingen också med instabilitet och osäkerhet. Sammantaget är det därför inte svårt att förklara det minskande intresset för högre utbildning.

En berättigad invändning mot tolkningen av ovanstående förlopp är inkomstaspekten. Vi talar bl.a. om depressionen, krisår och arbetslöshetstal på 25 % – även om utbildning var riskminimerande går det att ifrågasätta om majoriteten av svenskarna verkligen kunde kosta på sig denna lyxförsäkring. Den ekonomiska situationen borde tidvis ha varit så pressad att de unga var tvungna att bege sig ut på arbetsmarknaden för att bidra till familjens uppehälle vare sig de ville eller inte. Helt säkert var detta också fallet. Det man måste minnas är dock att antalet individer med aktuell gymnasieexamen vid denna tidpunkt var mycket litet – ett par tusen i hela riket. Ett rimligt antagande är att en överväldigande majoritet av dessa kom från ekonomiska förhållanden över snittet och således hade faktisk möjlighet att bedriva universitetsstudier i sådan utsträckning att man kan tala om ett val.

Nästa period vad gäller övergångsfrekvensen är en lång uppgångsfas, från 40-talets början till 60-talets slut. Under hela denna period är arbetslösheten låg och stabil. Den relativa löneutvecklingen är långsamt sjunkande men förhållandevis stabil även den. Under periodens första tioårsperiod är kohortstorlekarna små och krympande, varpå utvecklingen vänder kraftigt. Runt 1955 går ekonomin från att befinna sig i omvandlingsfas, till rationalisering. Utifrån dessa spretiga omständigheter kan övergångsfrekvensens utveckling tyckas förvirrande. Jag menar dock att den fullt logisk.

Under hela perioden i fråga är arbetslösheten och avkastningen förhållandevis stabil. Enligt en riskaversionsteori kommer dessa faktorer därför inte ha något större inflytande på övergångsfrekvensen. Detsamma kan i något mindre mån sägas om strukturcykelläget, då omvandlingsfasen endast har ett negativt samband med övergångsfrekvensen under sitt inledningsskede. Slutet av en omvandlingsfas och början av en rationaliseringsdito är således en förhållandevis lugn period. Återstår kohortstorlek, som talar för att övergångsfrekvensen borde stiga först i mitten av 50-talet. Den stora frågan, som vi också diskuterat utförligt ovan, är alltså varför övergångsfrekvensen stiger redan under 40-talet. Nyckeln är, enligt min mening, efterfrågan på akademiker. Från mitten av 40-talet vänds det flera årtionden långa överskottet på akademiker till brist. Även om den relativa löneutvecklingen är svagt fallande existerar det ju också ändå en tydlig skillnad i relativlön – det fanns pengar att tjäna på högre utbildning, och en stabil arbetsmarknad att ta plats på.

I fallet 40-talet talar således mycket för att individen kunde utbilda sig i vinstmaximerings-syfte i högre grad än tidigare, eftersom det inte fanns någon avskräckande faktor eller några direkta risker att minimera. Individen var inte pressad att utbilda sig, men det borde ha varit en lönsam affär. Övergångsfrekvensens uppgång torde sedan från mitten av 50-talet ha förstärkts av tilltagande strukturrationalisering samt växande kohortstorlekar och gymnasie-boomen, som återinförde ett konkurrens- och riskminimeringselement i utbildningsbeslutet.

Den därpå följande fasen i övergångsfrekvensens utveckling är ett kraftigt fall under 70-talets första hälft. Därefter stabiliserades övergångsfrekvensen på en låg nivå fram till omkring 1985. När övergångsfrekvensnivån rasar i början på 70-talet sjunker kohortstorlek, avkastning och gymnasieavgångar samtliga markant. Bristen på akademiker vänds till överskott. Eftersom den allmänna arbetslösheten samtidigt fortfarande är låg ökar högre utbildning heller inte individens trygghet på arbetsmarknaden, snarare tvärtom. Vad gäller strukturcykel befinner sig ekonomin i kris. Ingen faktor talar alltså för något annat än att övergångsfrekvensen ska just dyka. Oförutsägbarheten under denna period gör det dessutom särskilt konsistent med en riskaversionsmodell att välja bort högre utbildning.

Övergångsfrekvensens sista fas är uppgången från 80-talets mitt och framåt. Perioden igenom är avkastningen på utbildning låg men stabil och kohortstorleken sjunker till mitten av 90-talet innan den vänder uppåt igen. Akademikeröverskottet vänds först till balans och sedan brist. Från 90-talet ökar arbetslösheten kraftigt. Vad gäller utvecklingen under 80-talets slut kan den stigande övergångsfrekvensen främst förklaras genom en stabilisering på akademikerernas arbetsmarknad. En annan faktor av betydelse är att omvandlingsfasens första chock hade lagt sig varpå förutsägbarheten i ekonomin ökat. Möjligen kan också den mycket kraftiga högkonjunkturen och bubblan under 80-talets andra hälft ha påverkat övergångsfrekvensen i positiv riktning. När framtidstron är stor borde det framstå som både säkrare och mer logiskt att investera i sin utbildning.

Från decennieskiftet kan situationen slutligen liknas vid den på 30-talet – en hög arbetslöshetsnivå kan förklara varför individen, minskande kohorter till trots, känner sig manad att påbörja högskolestudier. Riskaversion är återigen nyckeln, då en akademisk utbildning trots allt minskar risken för arbetslöshet. I efterhand kan vi också konstatera att högutbildade klarade de hårda åren bäst. (SCB 1991:10)

5.3 Återkoppling

Den teoretiska utgångspunkten för min undersökning var en modell där utbildning fyllde funktionen av antingen investering eller konkurrensmedel. Som analysen ovan visar är det omöjligt att tala om investering utan konkurrens och tvärtom. Allt som individen gör för att stärka sin konkurrenskraft är per definition en investering. En investering är heller inte lönsam om den inte uppnår just detta syfte. Ju längre uppsatsarbetet framskridit desto mer har jag därför kommit att ifrågasätta teorierna i fråga.

Teoriernas applicerbarhet beror vidare uteslutande på hur de tolkas. Generellt uppfattar jag att signaleringsteorin betonar relativa förhållanden i en större utsträckning än humankapitalteorin, som mer bekymrar sig om absoluta nivåer. I detta ligger signaleringsteorin närmare mina egna slutsatser. Humankapitalteorins träffsäkerhet beror dock helt och hållet på vad man lägger i begreppet avkastning. Begränsas den till lön kan humankapitalteorin i princip förkastas – då borde övergångsfrekvensen vara stadigt sjunkande under hela 1900-talet vilket den inte är. Inkluderar man däremot arbetslöshetsrisk, trygghetskänsla och liknande i avkastningsbegreppet har teorin istället många rätt. Vanligen brukar dock inte humankapitalteorin tolkas så brett. Ett uppenbart problem är också att ju mer teorin vidgas, desto mindre blir dess förklaringsvärde även om överensstämmelsen med de empiriska förhållandena ökar. Om man i avkastning inkluderar allt mellan himmel jord ner till den enstaka individens minsta preferens landar man till slut i teorin om allt – och inget.

Björklund et. al. menar i sin studie (2000:138) att det är mycket svårt att finna empiriskt stöd för uteslutande humankapitalteorin eller signaleringsteorin eftersom effekten av de båda är densamma för individen – utbildning ger högre lön. Uttalandet illustrerar enligt min mening en brist i många undersökningar i ämnet. Det tas helt enkelt för givet att individen utbildar sig i syfte att höja sin lön, och teoriernas giltighet bedöms endast utifrån detta. Med en sådan utgångspunkt är det inte förvånande att de stora studierna av övergångsfrekvensen under de senaste årtiondena fokuserat så blint på avkastningsfaktorn. Ett förhållningssätt som enligt min mening skymmer en bredare förståelse för mekanismerna bakom övergången till högre studier.

Min egen teoretiska modell som utgår från riskaversion kan ses som en syntes av humankapital- och signaleringsteori. Vinst är i första hand avsaknad av förlust. Om det inte föreligger någon uttalad risk är dock inte individen främmande för att utbilda sig för att öka den rena profiten. Sammanhangen skulle kunna liknas vid något av en utbildningsmotivens behovstrappa, där signaleringsteoretiska motiv dominerar på en pressad högrisknivå, och humankapitalmotiven är relativt sett starkare under ljusare omständigheter. Därför anser jag inte heller att det går att förklara övergångsfrekvensens fluktuationer utifrån *en* dominerande faktor, som exempelvis Ohlsson och Fredriksson gör med kohortstorlek respektive avkastning. Det betydelsefulla är summan av många faktorer relativa inbördes förhållande. Baserat på resultaten ovan anser jag att riskaversion utgör en fruktsam utgångspunkt för förståelsen av dessa.

6. HELLRE ÖVERKVALIFICERAD ÄN UNDERSYSSELSATT

Frågan om tillströmningen till universiteten och överbefolkningen på de lärda banorna har varit ett ofta återkommande diskussionsämne inte bara under de senaste årtiondena, utan under hela det gångna århundradet. Enligt utbildningsministern utbildas akademiker i hög grad till arbetslöshet. Mot bakgrund av detta var syftet med den här undersökningen att studera och analysera övergångsfrekvensens utveckling under perioden 1923-2002. Frågan jag ville besvara var varför övergångsfrekvensen fluktuerat som den gjort under nämnda period. Svaret blir att fluktuationerna kan förstås utifrån ett riskaversionperspektiv. Förändringar i exempelvis kohortstorlek, arbetslöshetsnivå och strukturcykelfas har under 1900-talets lopp skapat förutsättningar utifrån vilka deltagande i högre utbildning omväxlande varit förenligt med minskad och ökad risk för arbetslöshet, minskad konkurrenskraft och försutten inkomst. Som en följd av detta har övergångsfrekvensen fluktuerat.

Förutsatt att riskaversion fortsätter vara ett viktigt utbildningsmotiv finns det inget som talar för att debatten om överutbildning kommer att upphöra. Ofta påverkar överutbildning och akademikeröverskott övergångsfrekvensen i förväntad riktning, negativt. Vid andra tillfällen är däremot risken som är förenad med att vara en överutbildad akademiker mindre än alternativet. Ett exempel är under perioder av mycket hög arbetslöshet – hellre överkvalificerad än undersysselsatt. Att gå vidare med högre studier trots en omfattande överutbildning kan således vara fullt rationellt. En institutionaliserad överutbildning där det krävs mer och mer

studier för att uppnå samma försäkringseffekt är heller ingen omöjlighet. Om det är där vi befinner oss idag låter jag vara osagt.

Leijonborg och många med honom har rätt så till vida att det finns individer som trots högskoleutbildning är arbetslösa. Om min slutsats är riktig stämmer det dock inte att ”vi” utbildar akademiker till arbetslöshet”. De framtida akademikerna utbildar sig av egen vilja och det är inte arbetslöshet de har i åtanke. Då högutbildade helt faktiskt är mindre utsatta på arbetsmarknaden måste man också ge dem rätt i sin logik.

Var detta i sin tur lämnar staten är en ständigt aktuell fråga. Även om samhället i förlängningen är summan av sina invånare, är den enskilde individens rationalitet inte nödvändigtvis samhällets. Vad studenten anser vara en lagom mängd studier kan vara alldeles för mycket i ett samhällsekonomiskt perspektiv. Utbildning kostar, och en överkvalificerad individ är mindre produktiv än en kompetensmässigt matchad. Individens riskförsäkring kan bli dyr. I utformningen av utbildningssystemet ryms därför hela välfärdsstatens ständiga dilemma; vägandet av tillväxt mot risk. I det här fallet ett samhällsekonomiskt optimalt eller överhuvudtaget hållbart utbildningsväsende, mot ett som i högst utsträckning uppfyller invånarnas önskemål på mikronivå och ger dem tillgång till den utbildning som anses vara en mänsklig rättighet. Men det är en annan uppsats!

7. REFERENSER

Arbetsmarknadsstyrelsen (2000) *Arbetsmarknadsutsikterna för 2001*. Ura 2000:10, AMS Utredningsenhet, Solna

Arnaud, Chevalier, (2003). "Measuring over-education". *Economica*, 70:279, s. 509-531

Becker, Gary, (1993) *Human Capital*, University of Chicago Press, Chicago

Björklund, Anders, Edin, Per-Anders, Holmlund, Bertil & Wadensjö, Eskil (2000)
Arbetsmarknaden. SNS Förlag, Stockholm

Björklund, Anders & Lindahl, Mikael, (2005), *Utbildning och ekonomisk utveckling – vad visar den empiriska forskningen om orsakssambanden?*, Rapport till ESS 2005:1, Finansdepartementet, Stockholm

Christoffersson, Nils-Olof, (1988). "Kunskapsproduktion i Kunskapssamhälle" i *Det omöjliga systemet – en studiemedelsantologi*, Hultman, Robert, Persson, Bengt, & Tängerstad, Erik (red.), SFS, Stockholm

Connely, Rachel & Gottschalk, Peter, (1995). "The Effect of Cohort Composition on Human Capital Accumulation across Generations", *Journal of Labor Economics*, 13:1, s. 155-176.

Edin, Per-Anders & Holmlund, Bertil (1992). *The Swedish Wage Structure: The Rise and Fall of Solidarity Policy?*. Working Paper 1992:13, Department of Economics Uppsala University.

Eliasson, Gunnar (2007). "Från anställd till entreprenör". I Olofsson, Jonas (red.).
Utbildningsvägen – vart leder den? : om utbildning, ungdomar och försörjning. SNS Förlag, Stockholm

Fredriksson, Peter, (1997) "Economic Incentives and the Demand for Higher Education", *The Scandinavian Journal of Economics*, 99:1, s.129-142

Lauer, Charlotte, (2002) "Enrolments in higher education: Do economic incentives matter?", *Education & Training*, 44:4/5, s. 179-185

- Ljungberg, Jonas & Smits, Jan-Pieter, (red.) (2004), *Technology and Human Capital in Historical Perspective*, Palgrave Macmillan, Basingstoke
- Ljungberg, Jonas, Preliminära serier, *Input and Output of the Swedish Education Sector*. (manuskript)
- Nilsson, Anders (1984). *Studiefinansiering och social rekrytering till högre utbildning 1920-1976*. Studentlitteratur, Lund.
- Nilsson, Anders (2005) ”Ting tar tid”. I Björklund, Anders & Lindahl, Mikael. *Utbildning och ekonomis utveckling – vad visar den empiriska forskningen om orsakssambanden?*, Rapport till ESS 2005:1, Finansdepartementet, Stockholm
- Nyberg, Anita, (2005). ”Arbetsmarknadsstatistiken – ideologi eller verklighet?”, *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 11:1, s. 45-55.
http://www.arbetslivsinstitutet.se/ebib/aa/2005/aa2005_vol11_s45-55.pdf
- Pettersson, Lars (1983). *Ingenjörutbildning och kapitalbildning 1933-1973*. Studentlitteratur, Lund
- Salas-Velasco, Manuel, (2006). ”Private returns to an university education: An instrumental variables approach”. *Higher Education* 51:3, s. 411–438
- Schröder, Lena, (2000) *Ungdomsarbetslösheten i ett internationellt perspektiv*. Institutet för social forskning, Stockholms universitet, 2000-04-26,
<http://www.ifau.se/upload/pdf/se/to2000/fr00-4.pdf>
- Schön, Lennart (2000). *En modern svensk ekonomisk historia*. SNS Förlag, Stockholm
- Silenstam, Per (1970). *Arbetskraftsutbudets utveckling i Sverige 1870-1965*. Almqvist & Wiksell, Uppsala
- Sohlman, Åsa (1981). *Education, Labour Market and Human Capital Models – Swedish Experiences and Theoretical Analyses*. GOTAB, Stockholm
- SOU 1931:20, *Arbetslöshetsutredningens betänkande – del 1, Arbetslöshetens omfattning*

karaktär och orsaker

SOU 1935:6, *Arbetslöshetsutredningens betänkande – del II, Åtgärder mot arbetslöshet*

SOU 1935:52, *Betänkande med undersökningar och förslag i anledning av tillströmningen till de intellektuella yrkena*

SOU 1943:17, *Tillströmningen till de fria fakulteterna och arbetsförhållandena närmast efter avlagd examen samt militärtjänstgöringens inverkan på universitets- och högskoleungdomens studier och ekonomiska förhållanden*

Statistiska Centralbyrån (1981) *Arbetskraftsbarometern: utsikterna på arbetsmarknaden för 77 utbildningar*. Information i prognosfrågor 1981:7, Publikationstjänsten, Stockholm

Statistiska Centralbyrån (1991) *Arbetskraftsbarometern: utsikterna på arbetsmarknaden för 78 utbildningar*. Information om utbildning och arbetsmarknad 1991:6
Publikationstjänsten, Stockholm

Statistiska Centralbyrån (1996) *Arbetskraftsbarometern: utsikterna på arbetsmarknaden för 78 utbildningar*. Information om utbildning och arbetsmarknad 1996:6.
Publikationstjänsten, Stockholm

Statistiska Centralbyrån (2001) *Arbetskraftsbarometern: utsikterna på arbetsmarknaden för 77 utbildningar*. Information om utbildning och arbetsmarknad 2001:4.
Publikationstjänsten, Stockholm

Statistiska Centralbyrån, (2005) *Sysselsättning och arbetslöshet 1976–2004*, s. 15
http://www.scb.se/statistik/AM/AM0401/Sysselsattning_och_arbetsloshet_1976-2004.pdf, (2005-11-21)

Statistiska Centralbyrån, (2007a) *Sveriges folkmängd (i ettårsklasser) 1860-2006*,
<http://www.scb.se/statistik/BE/BE0101/2006A01/Be0101Folkmangd1860-2006.xls>, 2007-04-20

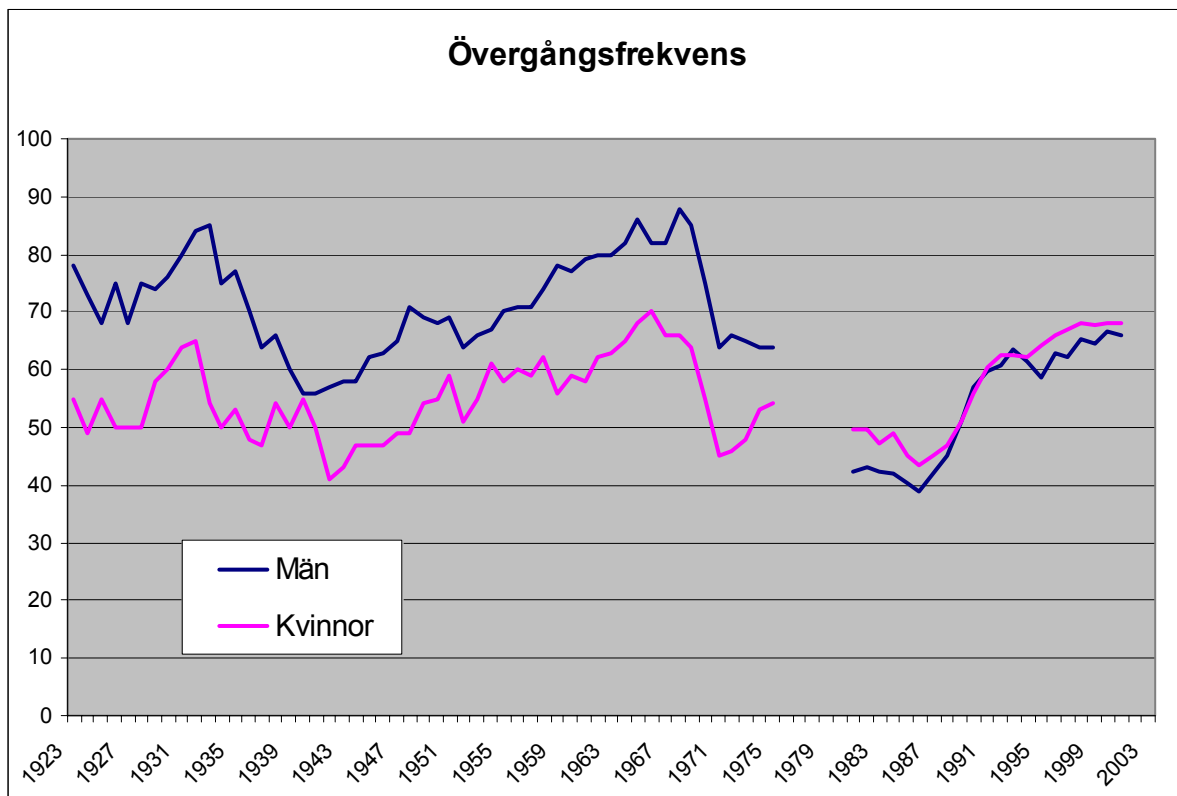
Statistiska Centralbyrån, (2007b) *Övergångsfrekvenser inom 3 år för avgångna från gymnasieskolans linjer/program*, <http://www.scb.se/statistik/UF/UF0513/2006A01/2Tidsserie.xls>,
2007-04-15

Statistisk årsbok (1962). Statistiska Centralbyrån, Publikationstjänsten, Stockholm

- Statistisk årsbok (1976). Statistiska Centralbyrån, Publikationstjänsten, Stockholm
- Stiglitz, Joseph (1975). "The Theory of "Screening", Education and the Distribution of Income". *The American Economic Review*, 65:3, s. 283-300
- Svensson, Peder. (2006)"Utbildning måste löna sig" - ... men Leijonborg släpper målet att hälften ska studera på högskola före 25 års ålder". *Göteborgs-Posten*, 2006-10-23
- Tåhlin, Michael (2007). "Överutbildningen i Sverige – utveckling och konsekvenser". I Olofsson, Jonas (red.). *Utbildningsvägen – vart leder den? : om utbildning, ungdomar och försörjning*. SNS Förlag, Stockholm
- Tsang, Mun., Rumberger, Russel & Levin, Henry (1991), "The Impact of Surplus Worker Productivity", *Industrial Relations*, 30:2, s 209-229.
- Utbildningsstatistisk årsbok (1979). Statistiska Centralbyrån, Publikationstjänsten, Stockholm
- Utbildningsstatistisk årsbok (1980). Statistiska Centralbyrån, Publikationstjänsten, Stockholm
- Utbildningsstatistisk årsbok (1995). Statistiska Centralbyrån, Publikationstjänsten, Stockholm
- Utbildningsstatistisk årsbok (1999). Statistiska Centralbyrån, Publikationstjänsten, Stockholm
- Utbildningsstatistisk årsbok (2005). Statistiska Centralbyrån, Publikationstjänsten, Stockholm
- Weber, Bernhard A. (2002) "The link between unemployment and returns to education: Evidence from 14 European countries". *Education & Training*. 44:4-5, s.171-178
- Verheest, Dieter & Omey, Eddy, 2006. "Discriminating between alternative measures of over-education". *Applied Economics*, 38:18, s. 2113-2120

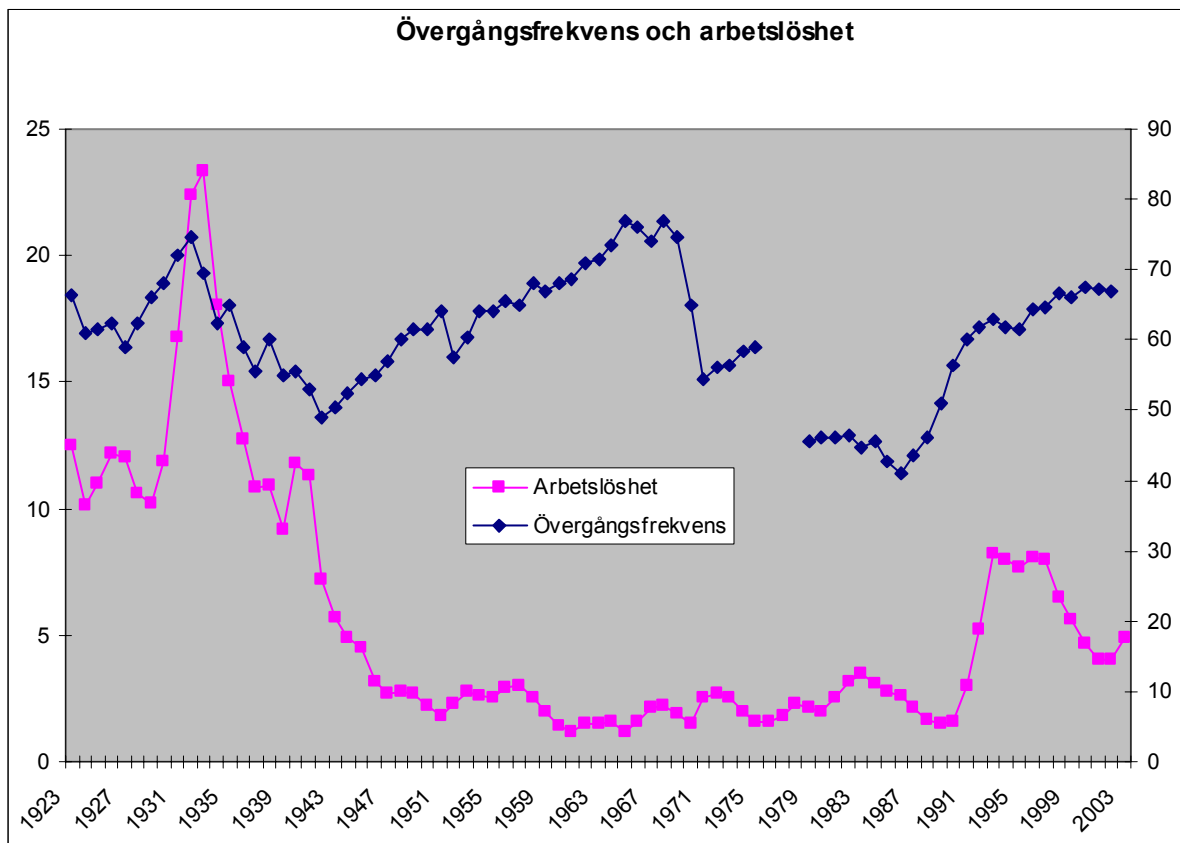
BILAGA 1

Övergångsfrekvensen 1923-2002

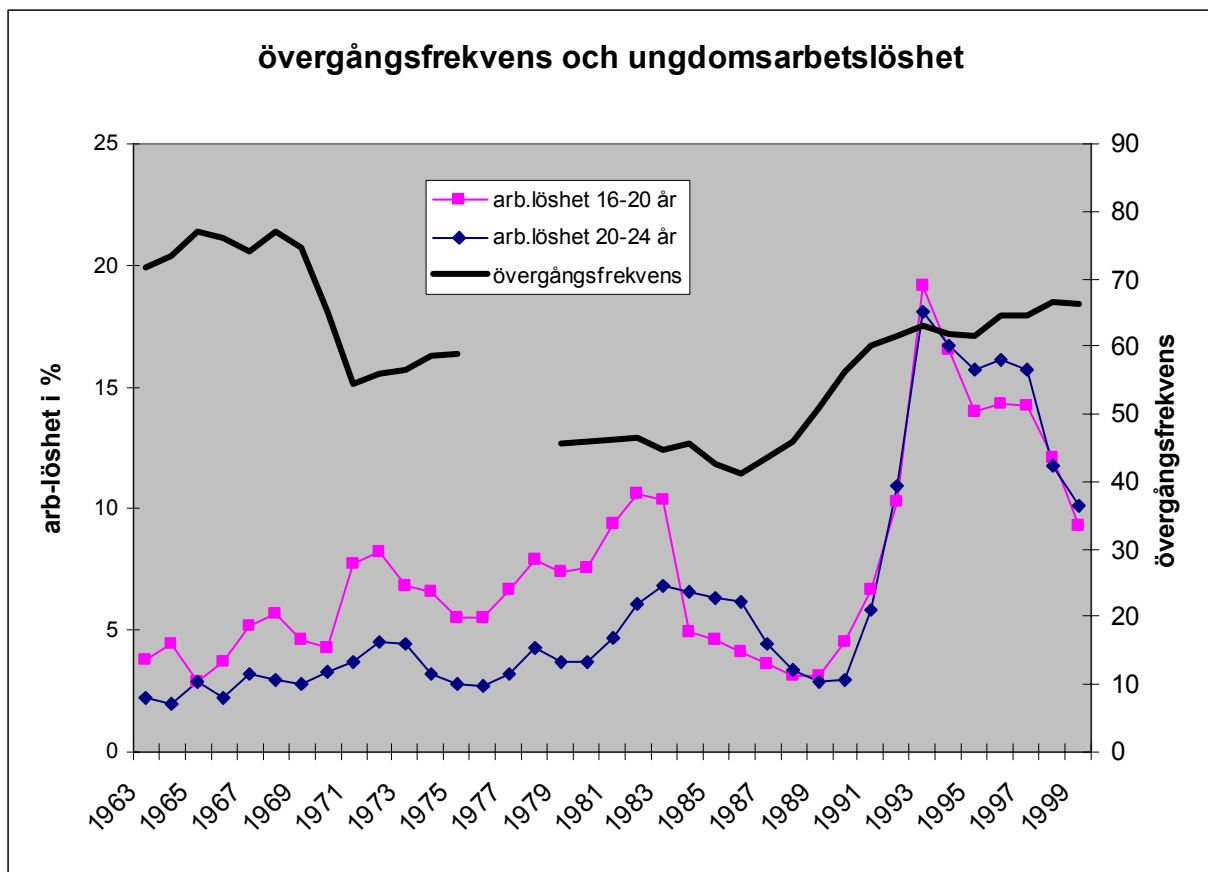
BILAGA 2

Övergångsfrekvens och arbetslöshet

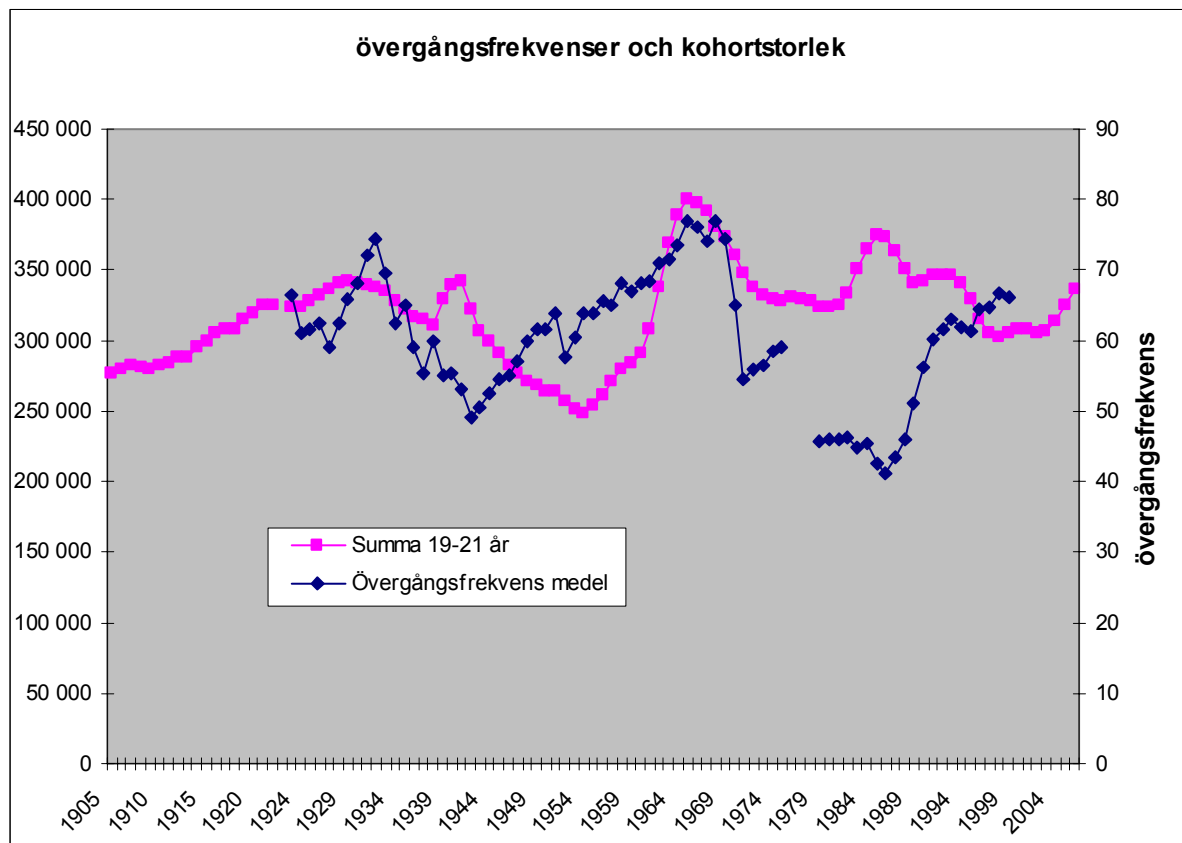
BILAGA 3

Övergångsfrekvens och ungdomsarbetslöshet

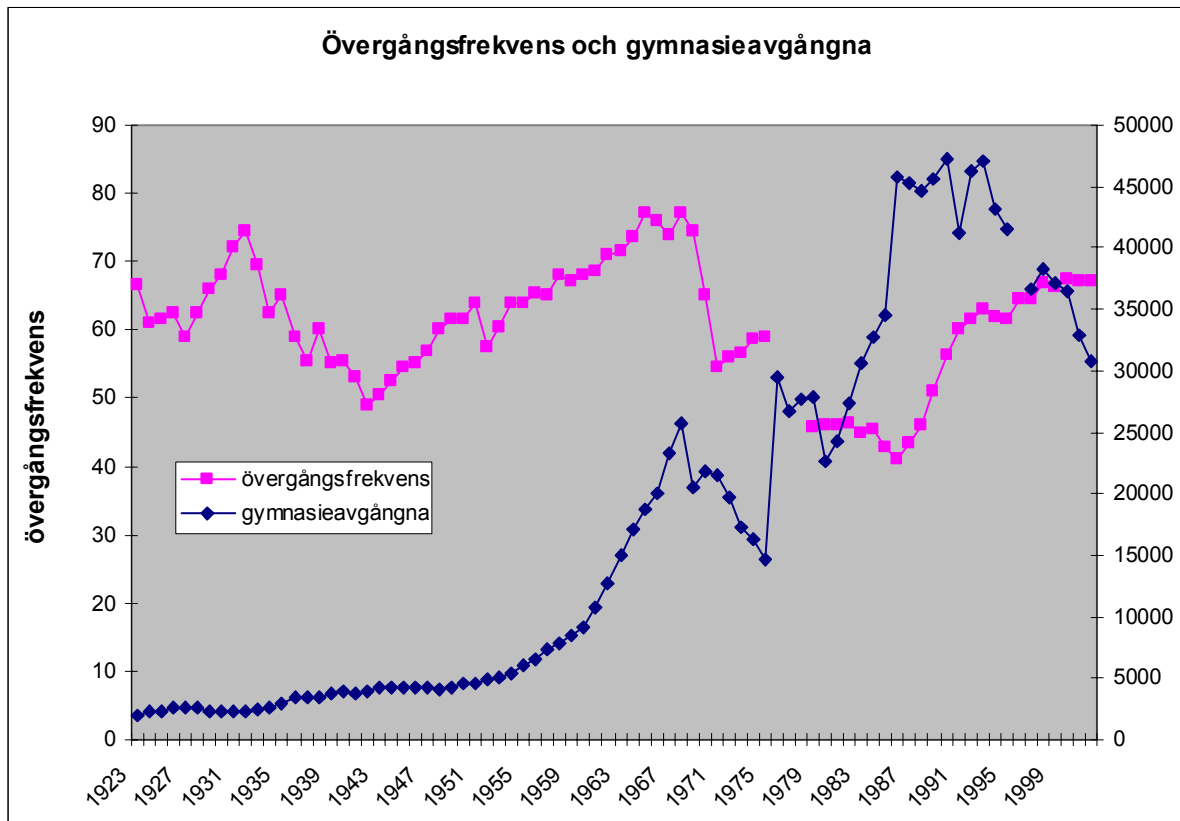
BILAGA 4

Övergångsfrekvens och kohortstorlek

BILAGA 5

Övergångsfrekvens och gymnasieavgångna

BILAGA 6

Övergångsfrekvens och relativ löneutveckling

